İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
52. Seri / Yıl 2009
Prof. Dr. Şerafettin Aksoy'a Armağan

OSMANLI ve AVRUPA'NIN İKTİSAT POLİTİKALARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ (XIV. ve XV. ASIRLAR)

Araş. Gör. Yakup AKKUŞ

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
İktisat Bölümü

ÖZET

Osmanlı ve Avrupa'nın XIV. ve XV. asırlardaki iktisat (maliye ve para) politikalarını konu edinen bu makalede, günümüz iktisat politikası araçları dikkate alınarak karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiştir. Türk İktisat Tarihi literatüründe direkt olarak bu konuya odaklanan mukayeseli analizlerin yeterince yapılmamış olması, bu çalışma için teşvik edici bir unsur olmuştur. Analiz sonuçlarına göre, Osmanlı'da toprak politikası -Avrupa'nın aksine- devlet mülkiyetine ve müdahalesine dayanmaktadır. Osmanlılar Mehmet II dönemine kadar vergi konusunda fazlaca müdahaleci davranmamış; birçok vergi muafiyetleri sağlamışlardır. Osmanlı'da kamu harcamalarının önemli bir kısmı vakıflar tarafından yapılmıştır. Avrupa'da ise Osmanlı'daki gibi teşkilatlı bir vakıf sistemi yoktur. Osmanlı Padişahları, piyasanın en riskli borçluları olan Krallar gibi sürekli biçimde bu yola başvurmamışlardır. Osmanlı'da para basma yetkisi -Avrupa'daki çok başlılığının aksine- sadece Padişaha aittir. XIV. ve XV. asırlarda iktisat politikalarına ilişkin farklılıkların daha çok siyasi sistem, toprak rejimi ve mülkiyet yapısı gibi sistemik ve yapısal özelliklerden ve ekonomilerin gelişme evrelerinden kaynaklandığı gözlenmiştir. Her iki toplumun benzer ekonomik şartlar, yapılar ve sorunlarla karşılaşmaları sebebiyle ortaya çıkan politika benzerlikleri ise şunlardır: Osmanlı'da vergilemenin kapsamı ve vergi tahsilâtının düzenliliği/düzensizliği Avrupa'da olduğu gibi büyük oranda geleneğe göre belirlenmiştir. Osmanlı ve Avrupa vergi sistemi, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermiş ve Osmanlı vergilerinin birçoğunun Avrupa'da alınanlarla nitelik olarak benzeştiği görülmüştür. Ayrıca her iki ekonomide tağşiş yoluyla hazineye ek gelir sağlama yöntemi kullanılmış ve iaşe kaygısıyla taban ve tavan fiyat politikaları uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maliye Politikası, Para Politikası, Osmanlı, Avrupa.

A COMPARATIVE ANALYSIS on the OTTOMAN and the EUROPEAN ECONOMIC POLICIES (XIV and XV CENTURIES)

ABSTRACT

This article focuses on the Ottoman and the European economic (fiscal and monetary) policies in the XIV and XV centuries by means of a comparative analysis. The lack of comparative analysis on this topic in the literature of Turkish Economic History has been the incentive factor for this study. According to the analysis, the Ottoman land policy differed from the Europeans by state ownership and state intervention. Until the reign of the Mehmet II, Ottomans did not intervene to the economy, especially on the field of finance and granted exemptions too. In the Ottoman Empire, a major part of the government expenditures were committed by awqaf while the similarly organized waqf establisments were not in place in Europe. As a sign of this policy, Ottoman Sultans did not become indebted to the loanable markets as the European Kings did. Contrary to Europe, only the Sultans had the prerogative of coining money in the Ottoman empire. In the XIV and XV centuries, differences between the economic policies of these two economies, are based on the systemic and structural features like political system, land regime and property structure as well as the economic development phases. Both societies introduced political similarities like defining the coverage of taxation and the regularity/irregularity of

tax collection according to the traditions because of going through the similar economic contidions, structures and difficulties. The tax system in both societies differed from one region to another and a great of many taxes of these two economies were pretty much alike also. Besides, debasement policies and price ceilings and floors were common in either economy.

Keywords: Fiscal Policy, Monetary Policy, Ottoman, Europe.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu XIV. yüzyılın başlarından itibaren XV. yüzyılın sonlarına kadar hem Osmanlı hem de Avrupa kıtlıklar, salgınlar ve savaşların olduğu bir ekonomik durgunluk ve kriz dönemini yaşamışlardır. Bu dönemde her iki toplum siyasi ve ekonomik yapılarından kaynaklanan farklı iktisat politikaları yanında, benzer iktisadi yapılara ve sorunlara maruz kaldıkları için, iaşe ve gelir kaygısıyla birbirlerine benzer politikalar da üretmişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı ve Avrupa'nın XIV. ve XV. yüzyıllarda hangi tür iktisadi politikaları uyguladıkları ve bu politikaların hangi yönlerden farklılaştıkları ya da benzeştikleri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada Osmanlı'nın XIV. ve XV. yüzyıllardaki imparatorluğa uzanan süreci Erken Dönem olarak adlandırılmıştır. Erken Dönem'in bitiş tarihi olarak 1453 yılı kabul edilmiştir. Çünkü İstanbul'un fethi, Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik arenada elde ettiği güç ve fırsatlar açısından bir kırılma noktasıdır. Avrupa'nın XIV. ve XV. yüzyıllar arasındaki dönemi ise literatürde Geç Ortaçağ (1300-1500) olarak anılmaktadır. Avrupa ekonomisi genel anlamda 1450'lerde Geç Ortaçağ'ın kriz ortamından çıkmıştır. Ancak bu durum her ülke için aynı koşullarda ve zamanda gerçekleşmemiştir. Bu sebeple iktisadi politikaları karşılaştırırken Osmanlı için Erken Dönem'in, Avrupa için de Geç Ortaçağ döneminin etkileri sonraki yıllarda da devam edeceğinden konuyu XV. asrın bitimine kadar incelemeyi uygun gördük.

Bu araştırmada benimsenen yöntem ise, karşılaştırmalı analiz yönetimidir. Zira İktisat Tarihi araştırmalarını daha güçlü ve hatta yanlışlanabilir kılan bu yöntem sayesinde, her iki ekonomide uygulanan politikalar daha anlaşılır ve tartışılabilir hale gelecektir. Çalışmanın araştırma yöntemine uygun biçimde, çeşitli kaynaklar kullanılmıştır. Osmanlı Erken Dönemi'ne ait arşiv belgelerinin kısıtlı olması, bu döneme en yakın tarihlerde yazılmış olan Osmanlı Kronikleri'nin değerini bir kat daha artırmaktadır. Geç Ortaçağ'a ait İngiliz arşiv belgelerinin transkripsiyon metinlerini içeren çalışmada da (English Historical Documents (EHD), 1996) önemli bilgiler yer almaktadır. Yine Osmanlı kroniklerinden daha fazla iktisadi bilgi içeren ve Geç Ortaçağ'da yazılan Avrupa kronikleri, bu çalışmanın temel kaynaklarından biridir. Ayrıca her iki toplumun aynı dönemlerine yoğunlaşan temel ikincil kaynaklardan karşılaştırmalı biçimde yararlanılmıştır.

Osmanlı ve Avrupa iktisat politikaları günümüz iktisat politikası literatüründe olduğu gibi esas anlamda maliye ve para politikaları olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Ancak her iki ekonominin işleyişini etkileyen en önemli unsurlardan biri olan toprak yönetimi ve toprak politikası konularına, para ve maliye politikaları bahsinden önce değinilmiştir. Çünkü XIV. ve XV. yüzyılda her iki ekonomi de büyük oranda toprağa bağımlıdır ve benimsenen mülkiyet yapısı içerisinde uygulanan toprak rejimi, ülkelerin mali-ekonomik yapısı ve politikalarını önemli ölçüde belirlemektedir.

1. Toprak Sistemi ve Toprak Politikaları

Osmanlı ve Avrupa'daki İktisat politikalarından bahsederken, XIV. ve XV. yüzyıllarda mali-ekonomik sistemin temellerinden biri olan toprak sistemi ve politikalarına değinmek gerekir. Çünkü bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, devletin gelir kaynaklarından biri olan toprağın yönetim şekli ve toprak politikası; verginin alınma biçimi ve amacında, vergiyi toplayan kişinin statüsünde ve kamu harcamalarının yapılış biçiminde belirleyici bir faktör konumundadır.

Osmanlı'da toprak politikası devlet mülkiyetine ve müdahalesine dayanmaktaydı. Erken Dönem'de ekonominin temel kaynağı olan toprak, mali sistemin özünü oluşturan Tımar Sistemi çerçevesinde yönetilmekteydi. Tımar Sistemi sayesinde devlet doğrudan vergi toplama yükünden kurtularak, askeri harcamalarına kaynak oluşturmuş oluyordu. Bu sistemin temelini oluşturan en önemli unsur ise sayıca fazla olan küçük sipahi tımarlarıydı (Barkan, 1980a: 805; Beldiceanu, 1985: 15-19; Sayın, 1999: 23). Osmanlılar Balkanlar'da Mehmet II dönemine kadar feodal beylerden aldıkları toprakları devletleştirmişler ve önceden bu topraklarda köle olarak çalışanlara kiralamışlardı. Bu politikayla, devletin otoritesi ve denetim imkanları yeniden sağlanmış, büyük toprak mülkiyetleri de engellenmişti. Ayrıca, bu politikaların devamı olarak özellikle Mehmet II döneminde, Anadolu ve Trakya'da birçok mülk ve vakıf toprağı tekrar devlet mülkiyetine çevrilmiş; sistem içerisine alınmıştı. Böylece, Mehmet II döneminde toplumsal sınıflar arasındaki çekişmeler, merkezdeki devşirme bürokrasinin üstünlüğüyle son bulmuştu (Barkan, 1980b: 287; Tabakoğlu, 1998: 191; Pamuk, 2000: 11).

Avrupalıların Geç Ortaçağ'daki toprak politikası ise Osmanlı'dan farklıydı. Öncelikle, Tımarlı Sipahi ile karşılaştırabileceğimiz Feodal Bey, devlet mülkünde oturan sipahinin aksine özel mülkünde oturuyordu. Kendi işçileri vardı, kendi adına vergi toplayabilir ve Kral'dan bağımsız biçimde mülkünü büyütebilirdi. Feodal Sistem'de aile mülklerinin büyümesi sonucu Kral'ın otoritesi de oldukça zayıflamıştı (Pirenne, 2007: 16-17). Oysa aynı dönemde miri toprak politikasını güden Osmanlı padişahları, Erken Dönem boyunca ve özellikle dönemin sonuna doğru daha da güçlenmişlerdi. Avrupa'da Kralların bu tür bir otoriteye sahip olabilmeleri için Geç Ortaçağ'ın sonlarına doğru Feodal Sistem'in iyice körelmesini beklemeleri gerekecekti.

2. Maliye Politikaları

2.1. Osmanlı'da Mali Yapı ve Maliye Politikaları (Vergiler, Kamu Harcamaları ve Borçlanma)

Ortaçağ ve sonrasında tüm devletler benzer iktisadi şartlar ve sorunlarla karşı karşıyaydı. Bunların başında, kentlerin ve ordunun iaşesinin sağlanması (provizyonizm), ticaretin desteklenmesi-denetlenmesi ve verginin toplanması gibi zorunluluklar yer alıyordu (Pamuk, age: 10). Bu amaçlarla iktisadi politikalar üreten Osmanlı Devleti'nin ekonomi ve maliyesi esas olarak devletin yoğun biçimde toprak mülkiyetini elinde tutması ve başlıca gelir kaynağı olan tarımsal üretimi Tımar Sistemi çerçevesinde kontrol etmesine dayanıyordu. Osmanlı siyasal sistemi tarımsal üretimin artırılması ve köylünün korunması için Çift-Hane[1] Sitemi'ni geliştirmişti. Bu yolla devlet daha fazla vergi geliri elde edebilecekti. Şunu da ifade edelim ki, XIV. ve XV. yüzyıllarda verginin devlet tarafından algılanışı, günümüzdeki gibi mali-ekonomik bir politika aracı biçiminde değildi. Esas amaç daha çok, askeri harcamaları karşılamaktı.[2]

Osmanlı fethettikleri yerlerin büyük bir kısmını gerek öşriye (müslim arazisi) ve gerek haraciye (gayri müslim arazisi) olsun miri arazi içerisinde kabul etmiş ve İslam devletlerinde alına gelen şer'i vergiler kapsamında; zekât, öşür, haraç ve cizye gibi vergileri tarh ve tahsil etmiştir. Osmanlı vergi düzeni temel anlamda Tımar Sistemi çerçevesinde düzenlenmiştir. Buna göre vergiler; 1- ürün üzerinden (harac-ı mukasseme -oranlı-), 2- toprak üzerinden (harac-ı muvazzaf -maktu-) ve 3- kişi üzerinden alınan vergiler olmak üzere temelde üçe ayrılmaktadır (Sayın, 1999: 23 ve 33; Tabakoğlu, 1998: 195-197).

Ürün üzerinden alınan vergilerin başında Osmanlı'nın son döneminde de en önemli gelir kaynaklarından biri olan Aşar Vergisi yer almaktaydı. 1431 tarihli Arvanid tahrir defterine göre de tımar gelirleri esas anlamda Aşar ve İspençe'den ibaretti (İnalcık, 1987: 88-89). Bu vergiye konu olan zirai ürünler yoğunlukla buğday (gendüm), arpa (cev veya şa'ir) ve çavdardı.[3] Aşar öteden beri reayadan ayni olarak alınırdı; bu işlem ürünün ağırlık, adet veya ekim alanı üzerinden kanunlarla belirlenmiş miktar ve oranlara göre yapılırdı. Aşarın ayni olarak tahsili Osmanlı'nın son döneminde de devam etmiş; kimi zaman büyük bir kısmı ayni olarak alınmıştır.[4] Hububat öşrü dışında ürün üzerinden alınan diğer vergiler ise, öşr-i bostan (kavun, karpuz vs.), öşr-i penbe

---

1 Kökleri eski İran ve Geç Roma İmparatorluğu dönemine uzanan ve köylü işletmelerine dayanan Osmanlı mirî-tapulu arazi sistemi Çift-Hane Sistemi olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemde aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi hep birlikte bir üretim birimi ve dolayısıyla bir malî ünite sayılır. Ayrıntı için bkz; İnalcık (1993: 2–8); Öz (1999: 66–73).

2 Askeri harcamaları öne çıkaran bu amaç Tanzimat Fermanı'nda da okunur. Fermanda yeni konulan Virgü'nün gerekçesi olarak devletin savunması için askeri masrafların gerekliliği öne sürülmüştür. Tanzimat Fermanı metni için bkz; Düstur, I. Tertip, C: 1, 1289, s. 4-7. Transkripsiyon metni için bkz; Çakır (2001: 281-284).

3 BOA, AE. SMMD II, No: 60, H. 880/M.1475-76 (Bu belgede; kullandığımız diğer tahrir ve tımar defterlerinden farklı olarak avarız haneleri de gösterilmektedir).

4 "*…sene-i mezkure aşarının kısm-ı azamı aynen* (ayni olarak) *alınıp henüz nakde tahvil edilmediği…*", BOA, DH.UMUM 131/22, H. 1331/M.1912-13, s.1.

(pamuk), öşr-i bağ (üzüm), öşr-i kovan (bal), öşr-i harir (ipek), öşr-i keten gibi vergilerdi.[5] Ürün üzerinden alınan vergilere diğer bir örnek, konusu hayvancılık olan; otlak resmi[6], yaylak-kışlak resmi, adet-i ağnam (resm-i ağnam)[7] ve ağıl resmi gibi vergilerdir. Ayrıca yalnızca buğday, arpa, yulaf, çavdar ve darı ile bostan ürünlerinden *salariye* adıyla bir vergi alındığını hatırlatalım (Beldiceanu, age: 60).[8]

Osmanlı'da *toprak ve kişi üzerinden alınan vergiler*, raiyyat rüsumu[9] *(reaya vergileri)* adıyla anılır. Toprak üzerinden alınan vergiler olarak; çift resmi[10] (yıllık vergi), çift bozan resmi (boş bırakılan toprak vergisi), zemin/dönüm resmi (çiftlik statüsü dışındaki bağ ve bahçeden alınan maktu – sabit – toprak vergisi) ve asiyab resmi (maktu değirmen vergisi) sayılabilir. Kişi üzerinden alınan vergiler ise, bir tür baş vergisi olan ve gayri müslim reayadan alınan İspençe resmi[11], toprağı olmayan evlilerin ödediği Bennak, bekârların ödediği Mücerred Resmi, Arus Resmi, mal-mülk ve saireye zarar verenlerden ceza mahiyetinde alınan Tayyarat ve Bad-ı heva ile para cezası mahiyetinde olan Cürüm Resmi gibi vergilerdi.[12] Ayrıca köyde oturan zanaatkarlardan Mehmet II döneminde yılda üç hizmet veya üç akçe vergi alınırdı (Barkan, 1943b: 390-392).

---

5 BOA, AE. SMMD II, No: 54, H. 855/M. 1451-52; AE. SMMD II, No: 5, H. 859/M. 1454-55; AE. SMMD II, No: 60, H. 880/M. 1475-76; MAD No: 232, H. 871/M. 1466-67; MAD No: 5, H. 872/M. 1467-68.

6 Arvanid defterinde otlak resmi, *resm-i çeragah* adıyla yalnız sancak beyi haslarında her baş koyun üzerinden 10 akçe olarak alınmıştır. Bkz; İnalcık (1987: XXXIV ve 5).

7 Resm-i ağnam, resm-i arus ve bad-ı heva serbest olmayan tımarlılar tarafından alınamazdı. Ya tamamını sancakbeyi alır ya da sancakbeyi ve subaşı tarafından paylaşılırdı. Serbest tımarlarda ise yarısı tımar sahibinin yarısı ise sancak beyi veya subaşının olurdu. Bkz; Barkan (1943a: 3-5); Beldiceanu (age: 59-60).

8 Ayrıca, Hüdavendigar Kanunnamesi'ne göre, sipahiden yer tutup işleten yörüklerden öşür ve salarlık alındıktan sonra 12 akçelik resm-i boyunduruk alınırdı (Barkan, 1943a: 3). Mehmet II kanunnamesinde salarlık (salariye) ve iki akçelik boyunduruk resmi ve diğer vergiler için ayrıca bkz; Barkan (1943b: 390-91).

9 R*aiyyat rüsumu* Osmanlı yönetimi tarafından şer'i hukuka yaklaştırılmaya çalışılan örfi vergilerdir. Şer'i bir vergi olan öşürün dışında kalan ve tımar sahası içinde toplanan raiyyat rüsumu, Balkanlar ve Bizans döneminden kalma feodal nitelikli fakat Osmanlı vergi sisteminin içselleştirdiği örfi vergiler idi. Bkz; İnalcık (1993: 24, 49 ve 57); İnalcık (2000: 108-110); Cvetkova (1977: 42-43). Ayrıca, "Osmanlı'nın eski Balkan feodal aristokrasisini *Hristiyan sipahiler* kurumu şeklinde kısmen muhafaza etmesi" de içselleştirmeye başka bir örnektir. Bkz; Cvetkova (age: 39).

10 Neşri (1987: 732-733), Mehmet II döneminde reayadan 22 akçe olarak alınan *çift akçesinin,* sefer zamanında 32 akçeye çıkarıldığından bahseder. Aşıkpaşazade Tarihi'nin Ali Bey Neşrinde çift akçesinin 22'den 30'a çıktığı belirtilir (Aşıkpaşazade, 1332: 151). Atsız Neşrinde ise ikinci değer 32 akçedir (Aşıkpaşaoğlu,1985: 149). Hüdavendigar Livası Kanunnamesi'ne göre çift resmi 33 akçe, nim-çift ise 12 akçedir (Barkan, 1943a: 2). Çift resmi genelde Müslümanlar tarafından, ispençe ise Hıristiyanlar tarafından ödeniyordu. Bununla birlikte, Kütahya, Aydın, Canik, Menteşe, Kayseri gibi yerlerde Hıristiyanlar sadece çift resmi ödüyorlardı. Ayrıca, bu vergi her zaman Tımarlı Sipahiye bırakılmamıştır. Örneğin Hersek'de çift resmi sancakbeyine gitmekteydi. Bkz; Beldiceanu (age: 58-9); Barkan (1943a: 2).

11 Örfi nitelikli olan ispençe, Arvanid Defteri'ne göre hane başına 25 akçe olarak alınmıştır. Bkz; İnalcık (1987: XXXIII ve 88-89).

12 BOA, AE. SMRD II, Nr. 12 (Tarihsiz); AE. SMMD II, No: 54, H. 855/M. 1451-51; AE. SMMD II, No: 60, H. 880/M. 1475-76; MAD No: 9, H. 867/M. 1462-63; MAD No: 14, H. 859/M. 1454-55; MAD No: 5, H. 872/M. 1467-68. Ayrca bkz; Barkan (1943b: 390).

Osmanlı yönetimi, şer'i hükümler yanında Selçuklular, İlhanlılar ve diğer Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi geniş bir serbesti içerisinde örfi bir hukuk sahası kurmuştu. Bunun ilk örneği, Osman Bey zamanında pazara satılmak üzere getirilen mallar üzerinden alınan "Bac-ı Pazar" (pazar vergisi) idi. Bu vergi spesifik biçimde; yük, heybe, ağırlık ve advalorem biçiminde *değer* üzerinden alınıyordu. Zamanla, farklı yapı ve isimlerle alınan 'bac' sayısında artış olmuştu (Sayın, 2000: 11 ve 77; Şener, 1990: 156; İnalcık, 2000: 254).[13] Murat II döneminden kalan Kütahya kazası yöresine ait bir tımar defteri parçasında[14] Bac-ı Pazar ifadesi yer alırken, Arvanid defterinde bu vergi Kıst-ı Pazar ismiyle geçer (İnalcık, 1987: XXVII, 1 ve 33). Mehmet II dönemine ait başka bir tımar defterinde ve Sırbistan'da hazırlanmış olan bir tahrir defterinde de Kıst-ı Pazar ifadesine rastlıyoruz.[15] Ticaret sahasından alınan diğer örfi resimlere örnek olarak, meyhane, bozahane, mumhane, boyahane, baş hane (koyun kellesi satılan dükkanlar), mezbaha, un pazarı, tahıl pazarı, pamuk veya bal, kirişhane (yay kirişleri imalathaneleri) ve ihtisap gibi resimlerle, ipek mizanı (tartı), kapan (büyük tartı) ve alışverişe aracılık edenlerin her iki taraftan aldığı dellaliye resimlerini sayabiliriz (Beldiceanu, age: 61; İnalcık, 1960: 57-58).

Erken Dönem'de, toprak sistemi ve ticaret üzerinden alınan bu vergilerin büyük bir kısmı tımar sahası içerisinde kalıyordu. Merkezdeki askeri, idari, bayındırlık ve sair masrafları karşılayan devlet hazinesini ise diğer gelir kaynaklarından alınan vergiler besliyordu. Havass-ı Hümayun aşarı, savaşlarda alınan ganimetlerin beşte biri[16], esirlerin beşte biri (Penc ü yek ya da Pencik)[17], Cizye, Haraç[18], gümrükler, madenler ve tuzlalar hâsılatının beşte biri, Tereke, Yave (sahipsiz hayvan) ve Lukata (sahibi belli olmayan mal ya da hayvan vergisi) bu vergilerin en önemlileriydi. Murat I (1360-1389)

---

13 Bac resmi, günümüzdeki tüketim tipi KDV uygulamasını andırmaktadır. Aralarındaki en önemli fark ise KDV advalorem bir vergi iken, bac resmi hem advalorem hem de spesifik biçimde alınan bir vergidir.

14 BOA, AE. SMRD II, No: 12, (Tarihsiz).

15 BOA, MAD No: 232, H. 871/M. 1466-67 ve MAD No: 5, H. 872/M.1467-68. Ayrıca, Mehmet II'nin hazırlattığı kanunnameye göre, bac resmi pazara getirilen; deri, bal, yağ vb. malların satışından kırk akçeden bir akçe; kumaş, kalay, kurşun vb. malların satışından bir yüküne bir akçe ve turunç yemiş yüküne bir akçe (mal bol olduğunda iki-üç yüküne bir akçe) bac vergisi alınacağı belirtilmiştir (Barkan, 1943b: 392)

16 Neşri, Osman Gazi'nin ganimet malının beşte birini aldığını yazar. Bkz; Neşri (1983: 57).

17 Farsça'da penç beş, yek ise bir anlamındadır. Murad I döneminde başlayan pencik uygulamasına göre her beş esirden biri hükümdara ayrılıyor, esir sayısı dört ise her esirden 25 akçe vergi alınıyordu (Neşri, 1983: 97-98). Hadidi, beşte bir uygulamasını, penc ü yek adıyla anar (Hadidi, 1991: 87-88). Oruç Bey Tarihi'nde bu vergi, pencik ve penç-yek adlarıyla geçer (Oruç Bey, 2007: 25 ve 183). Anonim kroniklerde ise, alınan 25 akçe için "esirden bac almak" tabiri kullanılmıştır (Anonim, 2000: 28; Giese, 1992: 25. Aşıkpaşazade Tarihi'nde ise pencik uygulaması "esirden geçitlik almak" biçiminde aktarılır (Aşıkpaşazade, 1332: 54 ve 189; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 58 ve 198).

18 Haraç, vassallık bağı altındaki Hıristiyan devletlerden her yıl toptan bir miktar üzerinden alınan ve cizyenin parçası sayılan bir gelir kaynağıydı. XV. asırda Sırp Despotluğu'ndan alınan haraç yıllık 50.000 Düka'yı buluyordu (İnalcık, 2000: 105-106). Neşri, bahsi geçen değeri 3.000.000 akçe olarak vermektedir (Neşri, 1987: 717-719). XV. asırda Düka-Akçe kuru ortalama 39.5-40 olduğuna göre (bkz, Tablo 3), 3.000.000 akçe, 75.000 Düka'ya karşılık gelmektedir. Ayrıca, İstanbul tekfurunun Bayezit I döneminde verdiği 10.000 Dükalık haraç bilgisi için bkz; Aşıkpaşazade (1332: 68); Aşıkpaşaoğlu (1985: 69); Hadidi, (age: 116).

döneminde 1365 tarihinde Raguza Cumhuriyeti'nden alınan ve sonraki yıllarda sayıca artan *maktu vergiler* de önemli gelir kaynaklarıdır (Sayın, 2000: 20-26; Nuri Paşa, 1979: 19; İnalcık, 2000: 96-98).[19] Bayezit I (1389-1402) döneminde, kadılara gelir sağlamak amacıyla mahkeme harçları; ordunun ihtiyaçları için de Nüzul, Zahire ve Levazım-ı saire vergileri alınmıştır (Sayın, 1999: 284; Sayın, 2000: 32-33; Neşri, 1983: 161; Akdağ, 1979a: 517; Aşıkpaşazade, 1332: 71; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 71-72).[20] Osmanlı'nın başka bir gelir kaynağı olan müsadere yöntemi de yaygın bilgiye göre ilk olarak Mehmet II (1451-1481) döneminde Halil Paşa'nın mal varlığının müsaderesiyle başlar (Sayın, 2000: 67 ve 76; Tabakoğlu, 1998: 178; Akdağ, 1979a: 487). Bununla birlikte Mehmet Neşri, Musa Çelebi'nin Fetret Devrinde Rumeli'de hakimken (1411-13) etrafındaki "maldar" (zengin) beylerin ve paşaların canlarına kastedip mallarına el koyduğu bilgisini vermektedir. (Neşri, 1987: 488-489)

Osmanlı'da ilk mukataa uygulamaları Erken Dönem'de başlamıştır. Osman Bey'in başlattığı Bac-ı Pazar vergisi de iltizam uygulamasını hatırlatmaktadır. Kroniklere göre, bu verginin alınmasını tavsiye eden Germiyanlı bir kişi Osman Bey'e, "*bu pazarın bac'ını bana satın*" diyerek onu bu vergiden haberdar etmiştir (Neşri, 1983: 58; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 28; Aşıkpaşazade, 1332: 19-20).[21] Bu rivayete dayanarak Osman Bey'in o dönemde bu vergiyi maktu biçiminde iltizam yoluyla işlettiği tahmin edilebilir. Bac-ı Pazar vergisi Osmanlı'nın son döneminde de alınmaktaydı. Kastamonu sancağına bağlı Kul kazasında Bac-ı Pazar, Kereste ve Damga-i Cülud rüsumlarının iltizam yoluyla ihaleye verildiğini 1864 tarihli bir arşiv kaydından öğreniyoruz.[22] İnalcık'a göre, Erken Dönem'de maliyenin temelini Mukataa Sistemi[23] oluşturmaktaydı. Arvanid defterindeki tımar ve haslarda geniş ölçüde uygulanan iskele mukataaları ve

---

19 Vefik Sayın (1999: 284), ilk gelirin Bursa fethinde tekfurdan alınan 30.000 altın olduğu bilgisini verir. George Holmes, Bizans'ın Orhan Gazi'ye 1333'de maktu vergi ödediğini yazmaktadır (Holmes, 2001: 251). Bu arada, Orhan Bey'in de diğer Türk Beyleri gibi İlhanlı Devleti'ne vergi verdiğini hatırlatmakta fayda var. Bkz; Uzunçarşılı (1978: 67-68).

20 Mahkemelerde, her 1.000 akçeden 20 akçe, şer'i sicilde 2 akçe (Bayezit II döneminde 7 akçe), hüccetten 12 akçe (Bayezit II döneminde 24 akçe) alınırdı (Oruç Bey, age: 35). Mehmet II'nin teşkilat yapısı için düzenlettiği Kanunname-i Ali Osman'a göre ise kadılar; bir sicilde 7 akce, hüccetten 32 akçe, suret-i sicilden 12 akçe, imzadan 12 akçe, kısmet-i emvalden (malların paylaştırılması) binde 20 akçe, nikahtan bekar ise 32, dul ise 15 akçe alırlardı (Özcan, 2007: 21).

21 Kroniklerdeki; Osman Bey'in Bac-ı Pazar vergisinden habersiz olduğu anlatısı, inandırıcı görünmemektedir. Çünkü İlhanlılar, Selçuklular ve Osmanlıların etrafındaki diğer Anadolu Beyliklerinde alındığı bilinen (bkz; Köprülü, 1988: 52 ve 62) bu pazar vergisinden Osman Bey'in tamamen habersiz olmasını bekleyemeyiz. Bu anlatım tarzını, Rüstem Paşa'nın Çandarlı Halil Paşa'ya pencik vergisini haber vermesi örneğinde de görüyoruz. Bkz; Aşıkpaşazade (1332: 54); Aşıkpaşaoğlu (1985: 57).

22 BOA, MAD 13579, H. 1281/M. 1864, s. 25, md: 85.

23 Osmanlı öncesinden beri (bkz, Köprülü, 1988: 62), işletme şeklindeki vergi kaynağını (mukataa), iltizam yoluyla özel kişilerin (mültezimlerin) tasarrufuna bırakma yöntemi bugünkü özelleştirme tiplerinden *işletme hakkı devri* yöntemine benzemektedir. Bu yöntemde, mülkiyet kamuda kalmak üzere işletme hakkı; *belirlenmiş bir bedel karşılığında ve yine belirli bir süre için* özel sektöre devredilmektedir. Özelleştirme tipleri için bkz; Kirmanoğlu (2007: 188-189). İşletmeyi (mesela Osmanlı örneğinde bir gümrüğü ya da madeni) mültezim işletir ve vergisini toplarsa bu uygulama *işletme hakkı devri* yöntemine yaklaşmaktadır. İşletmeyi bir devlet yetkilisinin (emin) işletmesi durumunda ise bu yöntem, günümüzdeki KİT uygulamalarına benzemektedir.

değirmen mukataaları bunlara örnek verilebilir. Yine, bac ve niyabet (bad-ı heva, cürüm, resm-i gerdek vs.) gelirleri de vilayet muharriri tarafından tahminen sabit (maktu) bir değer biçiminde kaydedilir ve genelde sancak beyi tarafından ya direkt tahsil edilir ya da iltizama verilirdi (İnalcık, 1987: XXVIII, XXXV, 1-5, 33, 55 ve 89). Bu arada devletin madenleri ve darphaneleri eskiden beri mukataa (iltizam) yoluyla işlettiğini de belirtelim (Sayın, 2000: 53). İspençe ve Cizye mukataaya verilse de, genellikle devlet memurları tarafından toplanıyordu (İnalcık, 1955: 129). Mehmet II, fetihten sonra Anadolu'dan İstanbul'a getirilen halkın yerleştikleri evleri mukataa uygulamasına bağlamıştı. Aslında burada uygulama konusu olan, sürekli bir gelir kaynağı olan ve ticari anlamda işletilen *mukataa* değil; yalnızca emlaklardan alınan kira bedeli idi. Kroniklere göre, Mehmet II öncesinde hiçbir padişah bu yola başvurmamıştı.[24]

Devletin başvurduğu diğer bir gelir kaynağı borçlardı. Murat II, "*hazinede flori bulunmadı*"ğından Halil Paşa'dan borç almış ve Medine'deki yoksullara göndermişti (Aşıkpaşazade, 1332: 196-197; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 191-192; Oruç Bey, age: 42). Kaldı ki kroniklerin verdiği bilgiye göre, Bayezit I dönemine kadar padişahlar hazine biriktirmezlerdi. Örneğin, Osman Gazi'nin terekesinde hazine denilebilecek ne altını ne de gümüşü vardı. Osman Gazi fethettiği topraklardan ve koyun sürülerinden başka önemli bir miras bırakmamıştı (Neşri, 1983: 74; Aşıkpaşazade, 1332: 36; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 42; Oruç Bey, age: 16, 33). O zamanın tarihçileri için, yanlış bir politika olan Hazine biriktirmeye, sonradan Acem ve Karaman'dan gelen Danişmendler ve vezirler sebep olmuştu. Kronik yazarlarına göre para biriktirilmemeli (*saklanmamalı*) halk için harcanmalıydı (Oruç Bey, age: 33; Anonim, age: 31 ve 38-39; Giese, age: 27 ve 33-34). Yukarıda bahsedilen gelir kaynaklarının Osmanlı'nın en erken tarihli gelir bütçesi içerisindeki miktarları Tablo 1'den izlenebilir.

Erken Dönem'in başlarında Hazine-i Miriye (Divan-ı Hümayun Hazinesi) ve Hazine-i Hassa (İç Hazine ya da Enderun-ı Hümayun) aynı manalara geliyordu. Sonraları fevkalade savaş harcamaları, maaş ödemeleri vs. harcamalar için *ihtiyat hazinesi* statüsüyle Hazine-i Hassa, Hazine-i Miriye'den ayrılmış oldu. Hazine-i Miriye'nin idare ve mesuliyeti Veziriazama, Hazine-i Hassa'nın idaresi ise Hazinedarbaşı'na aitti. İç Hazineyi besleyen kaynaklar; Padişah ve sair kişilerin hasları, ganimet, müsadere ve hediye gibi gelir kaynaklarıydı. Dış Hazine'nin ihtiyaç fazlası geliri de İç Hazine'de saklanırdı (Uzunçarşılı, 1978: 73-74 ve 83; Sayın, 1999: 61; İnalcık, 2000: 117; Aşıkpaşazade, 1332: 146; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 143).

Osmanlı gelir önceliği olan bir ekonomik anlayış içerisindeydi; harcamalarını her zaman en çoklaştırmayı istediği gelirleriyle (fiskalizm)[25] karşılamaya çalışırdı. Bu amaçla hareket eden devletin Erken Dönem'deki merkezi gelirleri -kıtlık dönemleri

24 Kendisi de bu mülklerde kiracı konumunda olan Aşıkpaşazade kira/mukataa uygulamasına sebep olan Rum Mehmet Paşa'yı şiddetle eleştirir (Aşıkpaşazade, 1332: 142-143; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 139).

25 Özellikle 1500–1800 yılları arasında yerleşmiş olan ve Osmanlı ekonomik sisteminin/anlayışının temellerini oluşturan provizyonizm (iaşecilik), fiskalizm (gelir artırma) ve gelenekselcilik üçlemesi için bkz; Genç (2003: 43–53).

haricinde-giderlerini karşılamaya yetiyor olmalıydı. Çünkü devlet gücünün esasını temsil eden tımarlılar, zaimler ve sair devlet erkânı merkezi hazineden herhangi bir maaş almadan kendilerine tahsis edilen dirliklerle geçimlerini sağlıyorlardı. Aynı zamanda, bir tür gelir elde etme yöntemi olan tağşiş uygulamalarına da Mehmet II dönemine kadar başvurulmamıştı. Devlet büyüdükçe artan masraflar ve daha çok gelir ihtiyacı özellikle Mehmet II döneminde yaşanmıştı. Kamu harcamalarının büyük bir bölümü, merkezdeki askerlerin maaş ve tayinat gibi *cari harcamalarına* gidiyordu. Erken Dönem'de, *transfer ve yatırım harcamaları* ise padişahların şahsi yardımları (Aşıkpaşazade, 1332: 195-196; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 190-192) yanında daha çok vakıflar tarafından üstlenilmişti. Vakıflar; imaretler, hastaneler, medreseler gibi sosyal hizmetlerin (*transfer harcamaların*) büyük bir bölümünü finanse ediyordu. Vakıflar *yatırım harcamaları* olan; yolların, köprülerin, meydanların ve çeşmelerin yapım-onarım işlerini de önemli oranda karşılıyorlardı. Böylece o dönemin mali anlayışı gereği devlet bütçesinden finanse edilmeyen bu tür faaliyetler, padişah ve yakınlarının veya bürokratların kişisel servetleriyle kurulan vakıflar sayesinde yapılmış oluyordu (Çağatay, 1978: 9; Sayın, 1999: 284; Nuri Paşa, age: 19-20; İnalcık, 2001-2002: 15; Akdağ, 1979b: 292-293). Ayrıca birçok vakfın muhasebe sonrası fazla geliri hazineye gönderilmekteydi (İnalcık, 1955: 129).

Vakıfların sayılan bu kadar hizmetleri ve faydaları yanında olumsuzluklarından da bahsetmek gerekir. Örneğin, vakıflar o kadar çoktu ki devlet hazinesini zor durumda bırakıyorlardı. Çünkü vakıf yapılmak üzere tımarlılardan alınıp merkezdeki bürokratlara verilen topraklar önemli gelir kayıplarına sebep oluyordu. Üstelik XV. asırdan beri oluşturulan vakıfların çoğu *hayır amaçlı vakıf* değil *aile vakfı* şeklindeydi. Dolayısıyla bunların bir kısmı amacına göre çalışmıyorlardı. Amacı dışında faaliyette bulunan ve hizmette ayrıcalık yapan imaretlere teftişe gönderilen kişiler de, masrafları kısıp tebaadan fazla akçe alarak padişahın hazinesine aktarıyorlardı (Köprülü, 1942: 26-27; Aşıkpaşazade, 1332: 194; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 203).

M. Nuri Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1462-1512 yılları arasındaki ekonomik ve mali durumundan bahsederken, gelir-giderleri gösteren güvenilir defter ve kayıtlara ulaşamadığını belirtir (Nuri Paşa, age: 70-71). Aslında, Mehmet II'nin kanunnamesinde; "*yılda bir kere rikab-ı hümayunuma defterdarım irad ve masraflarım okuyalar*" (Özcan, age: 13)[26] emrini vermesi Osmanlı'da devlet gelir ve giderlerinin Erken Dönem'de de kayıt altına alındığını düşündürmektedir. Ancak, mevcut bilgilere göre Osmanlı'nın en erken tarihli gelir cetvelini gösteren İtalyan (İacopo di Promontorio) kaynaklı Osmanlı belgesi 1475 yılına aittir.[27]

26 Mehmet II ayrıca, "*…hazinem ve defterhanem mühürlenmek ve açılmak lazım gelse defterdarım huzurunda açılsın kapansın. Ve hazineme dâhil ve hariç olan akçe, defterdarlarım emri ile dâhil ve hariç olsun*" emrini vermiştir (Özcan, age: 18).

27 İnalcık (2000: 93) bu belgenin tarihini 1475 olarak verirken; Majer (1987: 121-123 ve 139), tarihin 1476 olması gerektiğinde ısrar eder.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1475 Yılı Gelirleri (Cizye ve Başlıca Mukataalar)

RUMELİ GELİRLERİ	Venedik Dükası (x 1000)	ANADOLU GELİRLERİ	Venedik Dükası (x 1000)
Cizye (Poll-tax)	850	Batı Anadolu Bacı ve Tuzla Gelirleri	32
Gelibolu ve İstanbul Geçiş Resimleri (Bac Resmi -Tolls-) + Gümrük Resimleri	50 + 79	Alaiye (Canderone) Bacı ve Öşrü	12
Tuzla Gelirleri	94.5	Tuzlalar	12
Darphaneler (Gümüş Sikkeler + Altın Sikkeler)	120 + 3	Bursa Bacı ve İpek Gümrüğü Resimleri	50
Madenler	120	Kastamonu Geliri (özellikle bakır madenleri geliri)	150
Enez Cizyesi ve Tuzlası	11	Trabzon, Amasra ve Samsun Gümrük Resimleri	10
Tahıl Vergisi	20	Kefe Geliri	10
Çeltikçilik, Hamamlar ve Çingeneler	32	Karaman Geliri	35
Eğriboz, Mora, Avlonya, Sofya, Edirne Gelirleri	58.5	Eski ve Yeni Foça Cizye ve Şap Geliri	20
Rumeli Toplam	**1.438**	**Anadolu Toplam**	**331**

Kaynaklar: İnalcık (2000: 93-94) ve Majer (1987: 115-140).

Tablo 1'e göre, merkez hazinenin toplam geliri (1.438.000 + 331.000) 1.769.000 Düka altınıdır (79.605.000 akçe). Bu değerin Sterlin olarak karşılığı 379.450,5 Sterlin'dir (veya 569.175,75 Mark).[28] İnalcık'a göre tımar ve has gelirleri de bu değere eklendiğinde devletin toplam geliri 3.000.000 Düka'yı bulacaktır. Diğer bazı devletlerin benzer kalemlerden oluşan gelirlerine baktığımızda, geniş topraklara sahip Osmanlı'nın aslında cesametine oranla çok da fazla gelir elde edemediğini görüyoruz. Örneğin, 1470 yılında Fransa'nın bütçesi yaklaşık 2.160.839 Düka idi (1.854.000 Livre) (Holmes,

28 1475 yılında 1 Düka = 4.29 Shilling yani; 0,2145 Sterlin'dir. 1 Mark = 0.66 Sterlin'dir. Bu kur değerleri Rutgers Üniversitesinin web sitesinde *Medieval and Early Modern Data Bank* projesi kapsamında; Prof. Peter Spufford tarafından hazırlanan Currency Exchanges (Spufford) programından alınmıştır. Bkz; (http://www2.scc.rutgers.edu/memdb/result_spuf.php?start=900). S.E.T 03.11.2008. Ayrıca, 1 Düka = 45 Akçe kuru için bkz; Tablo: 3.

2001: 301). 1492 yılında; Napoli 1.600.000, Venedik 1.000.000, İran 3.000.000 Düka gelir elde etmişti (İnalcık, 2000: 123). 1475 yılının en önemli gelir kaynağı toplam gelirdeki % 48'lik oranıyla cizye vergisidir. İkinci sırayı, % 28 oranla madenler, tuzlalar ve darphaneler almıştır. Gümrük gelirlerinin bu vergiler kadar fazla yer kaplamadığını görüyoruz.[29]

Osmanlı'nın fetihleri arttıkça gelirleri içerisinde ağırlığı artan -bu tabloda yer almayan- ganimetler önemli gelir kaynaklarıydı. Bununla birlikte savaşlar, gelir ve giderlerin dalgalı bir seyir izlemesine sebep oluyordu. Çünkü ganimet gelirleri yanında; belirli olmayan (gayr-ı muayyen) ve miktarı önceden belirlenemeyen (gayr-ı mukarrer) savaş harcamaları da bu dönemlerde oldukça artıyordu (Sayın, 1999: 288-289).

Osmanlı Devleti'nin 1475 yılında, yoğun olarak cari harcamalardan oluşan gider kalemleri ise; Has Ahır, Kapıkulu Askerleri, Mutfak, Harem, Hediyeler ve olağan dışı harcamalardan oluşuyordu. Gider tasnifinde de gelir kalemleri tasnifinde olduğu gibi idari sınıflandırma yapıldığını görüyoruz. Majer'e göre, Mehmet II'nin hediye masrafları 200.000 Düka, Mutfak masrafları da 125.000 Düka idi (Majer, age: 132-133 ve 137).

Erken Dönem'in durağan ekonomik yapısı ve ortamı içerisinde vergi uygulamaları konusunda aşırı müdahalecilik görülmemektedir. Bu dönemde vergi artışlarından ziyade, vergi kolaylıkları uygulanmıştır. A. Vefik Sayın'a göre, ilk vergi affı Murat II (1421-1451) tarafından Cenevizli maden işletmecisinin ödediği kira ve maktu vergi bedelinin affedilmesi olayıdır (Sayın, 2000: 40). Oysa, 1387'de yenilenen Cenova kapitülasyonlarına göre Murat I döneminde Cenovalılar Pera'dan yapılan ihracat ve ithalat için gümrük vergisinden muaftılar. Buna karşılık malların % 8'i oranında *Bac-ı Pazar* ödüyorlardı (İnalcık, 2000: 276). Yine, Arvanid defterine göre Bayezit I zamanından beri Akçahisar ahalisi hisarı korumak şartıyla ispençe ve diğer vergilerden muaftı ve yalnız haraç ödüyorlardı. Aynı defterde başka bir muafiyet konusu, Murat II döneminde on iki kişiden oluşan gayri müslimlere tanınmış olan, haraç ve avarız-ı divani vergisi muafiyetleridir (İnalcık, 1987: 74 ve 103). Ayrıca Murat II, Ergene köprüsü inşası sonrası köprü etrafında inşa ettirdiği Ergene Kasabasını avarızdan muaf ve müsellem[30] kılmıştı (Aşıkpaşazade, 1332: 116; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 110; Neşri, 1987: 603-605; Hadidi, age: 184). Osmanlı'nın erken dönemlerinde Ahi Dervişleri yol üzerlerindeki boş toprakları şenlendirerek ziraata açmışlar ve zaviyeleriyle orada yerleşmişlerdi. Gelip geçenlerin ihtiyaçlarını ve güvenliğini sağlamak koşuluyla (ileride evlatlık vakıflara dönüşecek olan) bu zaviyelere çeşitli rüsum ve bazen öşür vergisi muafiyetleri tanınmıştı (Barkan, 1942a: 292-297 vd). Bununla birlikte, Mehmet II dönemine doğru devlet güçlendikçe ve fetihler arttıkça sisteme yeni vergiler (özellikle haraçlar) giriyor ve mevcut haraç miktarları da gittikçe artıyordu. Mehmet II döneminde ise artık daha müdahaleci vergi politikaları uygulanmaya başlanmıştı.

Mehmet II'nin merkeziyetçi ve müdahaleci politikaları çerçevesinde vergiler artırıldı. Tuz, sabun ve mum gibi temel mallarda ve bu malların tüccarlara satışında

29 Osmanlı, Roma-Bizans gümrük ilkeleri ve örgütlenme yapısını benimsemişti. Advalorem biçiminde alınan gümrük vergilerinin oranı % 2 - % 5 aralığındaydı. Erken dönemlerde kara gümrük vergisi alınmazken Mehmet II, bu uygulamayı başlatmıştır (İnalcık, 2000: 247–249).

30 Buradaki *muaf ve müsellem* tabiri, bir yükümlülük karşılığında vergiden muaf olma durumunu ifade eder.

devlet tekelleri yaratıldı, esnaf gruplarına üretimin her aşamasında tekelciliğe varan haklar tanındı ve devletlerden alınan maktu vergiler de artırıldı. Özel ve vakıf mülkiyetindeki toprak ve mallara el konuldu ve tımar olarak sipahilere verildi (Barkan, 1980b: 283; Pamuk, age: 46; Sayın, 2000: 68; Akdağ, 1979b: 327; Kal'a, 1998: 57). Tabii ki bu politikalar her yere şamil değildi ve mutlak anlamda uygulanmıyordu. Örneğin Mehmet II döneminde Konya'ya bağlı köylere ait öşürlerin birçoğunun medrese ve zaviyelere vakfedilmiş olduğunu arşiv kayıtlarından görmek mümkündür.[31] Mehmet II'nin müdahaleci politikaları, devletin artık daha da büyüdüğü ve kurumsallaştığını ve aynı zamanda artan harcamalarını finanse etmek üzere kendi kontrolü altında daha çok gelire ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

2.2. Avrupa'da Mali Yapı ve Maliye Politikaları (Vergiler, Kamu Harcamaları ve Borçlanma)

Avrupa'da Kralın gerçekte iki tür gelir kaynağı vardı. Bunlardan ilki, Kralın imtiyaz ya da ayrıcalıklarından (prerogative) kaynaklanan Krallık mülkü ve öncelikli mirasçı olma hakkıydı. Devlete ya da Krala ait diğer gelir kaynakları olarak; *tüketim vergileri, monopollerden gelen gelirler, gümrük (ithalat-ihracat) vergileri, cebri borçlanmalar ve servet vergilerini* sayabiliriz. İtalyanlar servet gelirleri yanında, XIV. asrın başından itibaren tüketim vergileri (*gabelles)* ile Osmanlı'da Bac olarak isimlendirilen geçiş vergilerinden (*tolls* ve *fees*) önemli gelirler elde ediyorlardı. Flamanlar tüketim vergilerini özellikle bira ve şarap üzerinden alıyorlardı. Fransızların XV. asırdan itibaren önemli gelir kaynakları arasında satış vergileri ve tuz monopolleri yer alıyordu (Hunt & Murray, 1999: 205; English Historical Documents (EHD), 1996: 378 ve 948). İngiltere'de şarap üzerine *quatrymez* adı altında % 25 oranında bir vergi uygulanıyordu. İngilizler, emlak geliri üzerinden, yıllık ve sabit olarak *repryses* ve yine emlak veya taşınabilir mallar üzerinden *quynzymes* adlı vergiler alıyorlardı (An English Chronicle, 2003: XCII, 52, 95 ve 169). Taşınabilir mallar kasaba içerisindeyse % 10'u (*tenth*), kasaba dışında ise % 15'i (*fifteenth*) vergi olarak alınıyordu. Ayrıca, İngiltere'de 1436 yılında artan oranlı gelir vergisi uygulaması vardı (EHD, age: 379).

Avrupa'da ticaret ve sanayi faaliyetleri üzerine konulan vergiler Kral'ın önemli gelir kaynaklarıydı. Örneğin, İngiltere'de yün ihracatına uygulanan vergiden dolayı Kral giderek zenginleşmişti (Davis & Moore etc., 2006: 440). XIV. ve XV. asırlar boyunca İngiltere'de yün ticaretinden alınan vergi gelirleri artmıştı. Bununla birlikte, Kral'ın girişimleriyle yün sektörüne önemli sübvansiyonlar da yapılıyordu. Artan yün üretimi ve ticareti İngiltere'nin zenginliğini temsil eder hale gelmişti. Çünkü artan ihracat geliri Kral'ın alabileceği yeni borçlar[32] ve daha çok gümrük geliri demekti (Postan, 1973: 209-210). İngiltere Kralı Henry VI da (1422-1461) krallığının son yıllarında bu yetkisini sonuna kadar kullanmıştı. Henry VI yüksek vergilerle halkı fakirleştiriyor, borçlarını ödeyemiyor ve ülkeyi kendi çıkarları uğruna kötü bir şekilde yönetiyordu. Bu durumdan parlamento da hoşnut değildi; 1455 yılında Avam Kamarası yüksek harç bedellerinden şikâyet ediyordu (An English Chronicle, 2003: 83; An English Chronicle, 1856: 79;

31 BOA, AE. SMMD II, No: 60, H. 880/M. 1475-76.

32 Pirenne'nin verdiği bilgiye göre, Fransa Kralı 1388'de sefer masrafları için, Parisli bir tacirden 100.000 altın sikke borç almıştı (Pirenne, 2007: 239).

EHD, age: 378). İngiliz kroniklerinden görüldüğü kadarıyla bu kötü mali yönetim sadece Henry VI'ya has değildi. Geç Ortaçağ'da hemen her kralın uyguladığı yüksek vergi oranları eleştirilmiş ve halktan tepki almıştı. Yüksek vergi oranlarıyla halkı fakirleştiren ve kroniklerde sıkça anılan diğer Kral'lar; Richard II (1377–1399), Edward V (1483) ve Richard III' tür (1483–1485) (The Chronicle of John Hardying, 1812: 347, 350, 508 ve 532; An English Chronicle, 2003: 83; An English Chronicle, 1856: 79).

Osmanlı'ya ait gelir-gider kalemleri ile karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Tablo 2'de İngiltere'nin 1362–63 yılına ait gelir-gider cetveli sunulmuştur.

Tablo 2: İngiltere'nin 1362-63 Yılı Gelir-Gider Cetveli (Balance Sheet)

GELİRLER	Mark (1Mark=13s 4d)
(1) Shrievalties[33], Çiftlikler ve Hazinenin Yılık Diğer Gelirleri	9.687, 5s 5d.
(1)'den yapılan ödemeler ve ücretler	5.552, 8s 4d
Krala Kalan Miktar	3.984, 10s 5d (4.134, 10s 5d)
(2) Gümrük Gelirleri	57.310
(2)'den yapılan masraflar	10.400
Krala Kalan Miktar	46.910
(3) Hazinenin Çeşitli Harç Gelirleri	3.400
(3)'den Hazine Bakanı ve diğerlerine tahsis edilen miktar	1.000
Krala Kalan Miktar	2.400
Toplam Gelir	**53.294, 10s 5d (53.444, 10s 5d)**
GİDERLER	
Parlamento Masrafları	10.000
Kralın Hane halkı ve Gardırobu İçin	40.000
Kral'ın Özel İşleri vs. Harcamaları	25.000
Gascony ve İrlanda İçin	22.500
Patent sahiplerine ödenen	9.675
Calais ve Diger Kalelere	6.035
Savaş Ücretleri, Erzak, Elbise vs. Masraflar	8.365
Toplam Gider	**136.190, 12s 2d (121.575)**
Bütçe Açığı	82.896, 1s 9d (68.131, 10s 5d)

Kaynak: English Historical Documents (EHD), age: 512.

Notlar: 1) Mark, İngiliz muhasebesinde hesap birimi olarak kullanılmaktadır. 1 Mark = 13s + 4d = 160d değerindedir. 1 Sterlin = 20s = 240d'dir. Buna göre, 1 Mark = 0.66 Sterlin'dir. (s), shilling; (d) ise, pence (penny)'in kısaltımıdır. Parentez içindeki değerler tarafımızca eklenen düzeltilmiş toplam değerlerdir. Asıl belgede toplam değerler yanlış verilmiştir.[34] 2) Tablo 2, arşiv belgesinin formatına uygun biçimde düzenlenmiştir. Belgenin aslı Fransızca, kullandığımız transkripsiyon metni ise İngilizcedir.

33 Shrievalty, orta ve güney İngiltere'de sheriff tarafından yönetilen idari birimlere (shire) ya da Kralın yerel ofislerine verilen addır. Sheriff devletin en önemli mahalli idarecisidir. Adalet ve kanunların uygulanması, gelirleri toplama ve güvenlik işleri, bu idarecilerin görevleridir. Ayrıntı için bkz; Heiser (1997: 2).

34 Tout ve Broome'a göre giderler kısmındaki fazlalık, büyük ihtimalle harcama kalemleri detaylarında gösterimi ihmal edilip direkt olarak toplam değere eklenen diğer küçük harcamalardan kaynaklanmaktadır. Bkz; Tout & Broome (1924: 407 ve 413).

Tablo 2'den görüldüğü üzere İngiltere Kralı Edward III'ün 1362-63 yılı içerisinde elde ettiği temel gelirler, büyük oranda Şeriflikler (Shrievalties), çiftlikler, hazinenin yıllık diğer gelirleri ile gümrük gelirlerinden elde edilmiştir. Tablodaki düzeltilmiş toplam değerler dikkate alındığında, gümrük gelirleri toplam net gelirlerin % 87,7'sini oluşturmaktadır. Harcama kalemleri içerisinde en büyük payı (% 53,4) Edward III'ün hane halkı, kişisel gardırobu ve özel işleri için yaptığı toplam 65.000 Mark'lık harcama oluşturmaktadır. Kralın bu kişisel masrafları neredeyse bütçe açığına (68.131 Mark) denk gelmektedir.

Tout ve Broome'un hesaplamalarına göre İngiltere'nin 1360-63 tarihleri arasında üç yıllık toplam harcaması 275.356 Sterlin, 17s 10,5d'dir (yaklaşık 413.034 Mark). Bu dönemde Edward III'ün gardırop masrafları 22.833 Mark, Parlamento masrafları ise 26.760 Mark'tır (Tout & Broome, 1924: 406 ve 418-19).

Edward III (1327-77)sonrasında yönetimde olan İngiltere Krallarının gelirlerine baktığımızda; Richard II'nin (1377-99) yıllık ortalama net geliri 120.000 Sterlin, Henry IV'ün (1399-1413) 90.000 Sterlin, Henry VI'nın (1422-61) ise 50.000 Sterlin'dir. Henry VI'nın son on yılında hazinenin durumu daha da kötüleşmişti. Kralın reel geliri artık 33.000 Sterline kadar düşmüştü. İngiliz belgelerinde hazinenin bu duruma düşmesinin temel sebepleri olarak; gelenekselcilikten kurtulamayıp çağın şartlarına ayak uyduramama, zayıf denetim ve etkinsizlik gibi olumsuzluklar sayılmaktadır (EHD, age: 375-377).

Osmanlı ile İngiltere'nin gelir-gider cetvellerini aradaki zaman farkını da göz ardı etmeden karşılaştırdığımızda; 1362 yılında İngiltere Devleti'nin en önemli gelir kaynağı gümrük gelirleri iken, aradan geçen 113 sene sonra 1475 yılında bile bu gelirlerin Osmanlı Devleti'nin bütçesi içerisinde fazlaca yer kaplamadığı görülür.[35] Osmanlı'nın bu tarihte en önemli gelir kaynağı baş vergisidir. Osmanlı Devleti'nin bazı gider kalemleri de İngiltere'nin giderleriyle benzeşmektedir. Bunlar padişahın kişisel harcamaları, askeri harcamalar, olağandışı harcamalar vs. giderlerden oluşmaktadır. Ancak padişahın kişisel harcamaları Kralın harcamaları kadar bütçeyi zorlamamaktadır (Majer, age: 132-133 ve 137).

35 İngiltere ile Osmanlı'nın gümrük gelirleri arasındaki zamanı aşan bu uçurumun nedenleri önceki sayfalarda verilen bilgilerde gizlidir. İngiltere'de gümrük gelirlerinin bütçede oldukça fazla yer kaplamasının temel sebeplerinden biri Kralların gümrük gelirlerine direkt olarak müdahalesidir. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi Krallar özellikle yün ticaretine verdikleri önem ve destekler neticesinde temel gelir kaynaklarından biri olan gümrük gelirlerini artırmışlardır. Yine İngiltere'de Osmanlı'ya nazaran ticaret kurumu ve kültürünün daha eskiye dayanması ve tüccar burjuva sınıfı sayesinde yün ticaretinin İngiltere'nin lokomotif sektörü haline gelmesi aradaki bu farkın diğer sebepleri arasında sayılmalıdır (XI. asırdan itibaren Avrupa'da oluşan burjuva sınıfı için bkz; Pirenne (1990: 96-110)). Osmanlı'da ise yapılan teşvikler, muafiyetler ve indirimlere rağmen özel kesimde ticaret kurumu ve kültürü İngiltere'de olduğu kadar yerleşememiş ve devlet müdahalesi/kontrolü altındaki ekonomik alanda ticaret burjuvazisinin oluşumu sağlanamamıştır. Ayrıca şurası açıktır ki, Geç Ortaçağ Avrupası'nda ticaret ve sanayi sektörleri Osmanlı'da olduğundan daha fazla öneme sahiptir. Sermaye yoğun sınaî üretimin ve bunun yanında ticari yapı ve ticari işlemlerin gelişmiş olması, Avrupa ekonomik sistemini Osmanlı'nın aksine ayni ekonomiden parasal ekonomiye taşımıştır. Parasal-ayni ekonomi tartışmaları için bkz; See (2000: 22–26 ve 29); Pirenne (1990: 91, 96-110, 151 ve 157).

Merkezi yönetimin ya da Kral'ın yukarıda bahsedilen vergi uygulamaları yanında XV. yüzyılın ortalarına kadar güçlerini nispi olarak koruyan Feodal Beyler de Kral'ın yaptığı gibi halk üzerine çok sayıda vergi salmışlardı. Oysa Osmanlı pratiğinde Tımarlı sipahinin böyle bir yetkisi yoktu. Bunun yanında, Avrupa pratiğinde vergilemenin kapsamı ve vergi tahsilatının düzenliliği/düzensizliği Osmanlı'da olduğu gibi büyük oranda geleneğe (örfe) göre belirlenmekteydi. Kimi vergiler düzenli kimisi de düzensiz biçimde tahsil edilebiliyordu. Örneğin İngiltere'de toprak veya mülkiyet üzerinden *fefermes* adıyla her yıl sabit miktarlı bir kira bedeli alınıyordu (An English Chronicle, 2003: 164). Düzensiz biçimde tahsil edilen *taille* (servet vergisi), lordlar tarafından Fransa'da uygulanıyordu. Tahsilatı düzensiz biçimde yapılan bir diğer vergi kalemi ise köylülerin düğün törenlerinde vermek zorunda oldukları ayni nitelikli hediyelerdi *(gift)*. Bunlara örnek olarak, ekmek, bira, et veya balık hediyelerini sayabiliriz (Hunt & Murray, age: 205; Coulton, 1989: 52-53).

Ortaçağ Avrupası'nda da Osmanlı'nın öşrüne benzer biçimde ürün üzerinden alınan Ondalık Vergi (Tithe), genellikle ürün desteleri topraktan kaldırılmadan önce tashil edilirdi. Bu vergi; buğday, şarap, yağ, kümes hayvancılığı, sebze, keten ve kenevir gibi zirai üretim konularından alınırdı. Serfler buğdaylarını lordun değirmeninde öğütmek zorundaydılar. *Değirmen monopolu* oluşturan lord da Ondalık vergisi yanında bir de bu faaliyetten gelir elde ediyordu (Pounds, 1974: 192 ve 198-199; Coulton, age: 127, 295; Palamut, 1987: 69; Pirenne, 1990: 141). Derebeyin malikanesi içerisinde, serbest olmayan kiracılık sisteminde tek taraflı (onerous) bir kira anlaşması yapılıyordu. Buna göre, serf *entry fine (gersuma)* denilen bir bedel ödemek zorundaydı. Toprak, akrabadan miras kalmış ise veraset vergisi (death duty) olan *heriot* alınıyordu. Bu verginin ödeme şekli nakdi olabildiği gibi, genelde ölen kişinin en iyi hayvanının alınması biçiminde idi (Bailey, 2002: 30; Coulton, age: 77; EHD, age: 549, 929 ve 998). Osmanlı'da bu verginin muadili, kadı tarafından tereke işlemleri sırasında binde yirmi oranında alınan *resm-i kısmet'dir* (Neşri, 1983: 161; Barkan, 1943a: 4; Özcan, age: 21; İnalcık, 1954: 52). Ayrıca, İngiltere'de *Releues* adıyla lordlara veraset vergisi ödeniyordu. Pazar vergisi ve dükkanların kiraları da yine lorda aitti (An English Chronicle, 2003: 95, 169; EHD, age: 988).

Avrupalı köylüler, yukarıda bahsedilen toprağa ve ürüne bağlı yükümlülükleri yanında kişisel vergiler de ödüyorlardı. Bunlardan biri *merchet* ödemeleridir. Bu vergi, evlenen kadınlardan alınan bir tür çeyiz vergisi idi (Bailey, age: 31-32; Coulton, age: 55, 79). Gerçek anlamda kira ya da vergi kategorisine girmeyen fakat, kişisel bağlılık gereği Kral ya da lorda *tallage* adı altında yapılan ödemeler de vardı. Örneğin Yahudiler İngiltere'de yaşamalarına gösterilen toleransa karşılık ve Krala bağlılıklarının göstergesi olarak tallage ödemek zorunda idiler (Britnell, 2004: 65).[36] Malikane içerisinde

36 Osmanlı'da Yahudilerin hahamhanelere ödemek zorunda oldukları Gabele Vergisi için bkz; Arslan (2003: 391-403).

alınmakta olan bir başka vergi de *head-levy* (baş vergisi) denilen *Capitage* veya diğer adıyla *Chevage'*dir. Bu vergi, yıllık olarak nominal bir oran üzerinden, toprağı olmayan yetişkin erkekler üzerine konulmuştu. Fakat pratikte daha çok malikaneyi terk eden (göç eden) erkeklerden alınıyordu. Alınma sebebi ise, göç dolayısıyla malikânenin sermaye (işçi) varlığındaki azalmayı telafi etmekti. Başka bir yaygın kişisel vergi *leyrwite* (bugünkü yazılımıyla *lairwite*) vergisidir. Zina yapan kadınlardan alınan bu verginin yanında, gayri meşru doğmuş çocuklar üzerine konulan *childwyte* vergisi de vardı (Bailey, age: 32-33).

Malikanelerin mahkeme kayıtlarından da (Manor Court) vergileri izlemek mümkündür. Bunların başında Osmanlı'daki Cizye'ye karşılık gelen *poll-tax* adlı vergi gelmekteydi. Poll-tax on beş ve üzeri yaşlardaki evli-bekar, kadın-erkek hemen her bireyden alınan bir tür baş vergisi idi. Ortaçağ'da yükümlü tespitinin zor olması ve vergiden kaçma gibi nedenlerden dolayı bu verginin tahsilat oranı oldukça düşük olabiliyordu (Razi & Smith, 1996: 307-308; Pounds, age: 36 ve 143-145).[37] Poll-tax, Edward III (1327-77) döneminde, 1377'de 14 yaşından büyük herkes için 4 penny olarak belirlenmişti. Richard II (1377-99) döneminde, 1379 yılında artan oranlı olarak uygulanan bu vergi, 1380 yılında kişi basına 1 shilling'e çıkartıldı. Bu yüksek vergi uygulaması İngiltere'de 1381 yılındaki Köylü Ayaklanmalarının (Peasants' Revolt) başlangıç nedenlerinden biri olarak anılmaktadır (An English Chronicle, 2003: 112; Dobson, 1983: 37-38 ve 103-118). Bununla beraber, tarihçilere göre köylü ayaklanmalarının diğer bir sebebi de ahlaki bozulma ve kilisenin sapkınlıklar karşısındaki ihmalkârlığıydı. Kronikçi Walsingham'a göre isyan, Tanrı'nın İngilizlerin günahlarına karşı bir cezalandırmasıydı (Gransden, 1996: 130, 168). Diğer kroniklerde kötü yönetiminden dolayı halkın nefret ettiği Richard II'nin, vergiler yoluyla halkı yoksullaştırdığı ve bu durumun köylülerin isyanını körüklediğini okuyoruz (An English Chronicle, 2003: XIVIII; The Chronicle of John Hardyng, age: 347, 350, 354). Osmanlı gibi girift ve bölgeden bölgeye farklılıklar içeren bir vergi sistemi olan Avrupa'da diğer bir ilginç gelir kaynağı güvercinlik (dovecote) vergisiydi. Ayrıca, Geç Ortaçağ'da tefecilik ve haksız ticaret faaliyetlerinin de ağır biçimde vergilendirildiğini belirtelim (Coulton, age: 77-78 ve 371).

Görüldüğü üzere gelir ve gider kalemlerinin benzerlikleri yanında, Avrupa ve Osmanlı maliye politikaları, vergiyi toplayan ve harcayan kişinin statüsü (Tımarlı Sipahi-Feodal Bey), gelir kaynağı olan toprağın yönetim şekli (miri-özel) ve müdahalecilik gibi konularda farklılıklar içeriyordu. Eski toplumlardan beri uygulana gelen toprağa dayalı mahalli vergi sistemi aslında, bir taraftan da siyasi, mali, teknik, askeri vs. zorunlulukların bir sonucuydu. Avrupa'da durum biraz daha farklı -daha çok siyasi/sınıfsal- idi. *Köylülerin hamisi* Feodal Bey'in vergileri kendi inisiyatifiyle

37 Poll-tax'in İngiltere'de alındığı yerlerin adları, vergi konulan kişi sayısı ve vergi miktarları için bkz; Fenwick (2001).

toplaması, Kral'ın pek de hoşnut olduğu bir durum olmamalıydı. Zira Feodal Bey'e giden her gelir kalemi Kralın ekonomik anlamda daha da zayıflaması demekti. Nitekim XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da Krallık otoritesinin güçlenmeye başlamasıyla[38] halk vergisini artık yoğun olarak Krala vermeye başlamış ve ekonomik-siyasi güç Kralların elinde toplanmıştı.

Geç Ortaçağ'da özellikle İngiltere'de halk, Kralların yüksek vergi oranları altında ezilirken; Erken Dönem Osmanlı'sında Mehmet II dönemine değin müdahaleler ve vergi artışlarından ziyade muafiyetler söz konusuydu. Verginin taşrada toplanması ve orada harcanması ise Osmanlı merkezi yönetiminin kendi tercihiydi. Çünkü Osmanlı Erken Dönem'inde, Avrupa'da olduğu gibi merkezi yönetime karşı tehlike oluşturacak aristokrat ve güçlü asil sınıf oluşmamıştı. Bunun sebebi, merkezi yönetimin kontrolünde işleyen ve askeri yapıyı finanse etmek üzere çalıştırılan mali-askeri nitelikli tımar sisteminin varlığıydı. Mevcut miras sistemi, babadan oğula geçecek bir zenginleşme ve/veya bireysel güçlenmeye izin vermiyordu. Diğer taraftan, bu durum Osmanlı için aynı zamanda idari ve teknik anlamda zorunlu bir seçimdi. Çünkü devletin taşradaki vergileri toplayacak ve onu merkeze intikal ettirecek bir mali kadrosu ve teknolojik gücü tabii olarak yoktu.

3. Para Politikaları

3.1. Osmanlı Para Politikaları

Tüm geleneksel ekonomilerde olduğu gibi Osmanlı Devleti de madeni para sistemini kullanıyordu. Osmanlılar, Murat I döneminden itibaren Sırbistan ve Bosna'daki zengin altın ve gümüş kaynakları üzerinde kontrol kurmaya çalışmış, Mehmet II döneminde de 1454-64 arasında bölgedeki bu denetim sürdürülmüştü. Erken Dönem'de yapılan fetihlerle Rumeli'de birçok altın ve gümüş madeni aktif halde iken ele geçirilmiş ve 1620'lere kadar işletilen[39] bu madenler Osmanlı darphanelerini beslemişti (İnalcık, 2000: 97). İlk gümüş akçe Orhan Bey döneminde 1326 yılında (Aşıkpaşazade, 1332: 45; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 50)[40], ilk altın para (Sultani) ise Mehmet II döneminde 1479 yılında basıldı. Böylece, monometalist sistemden bimetalist sisteme geçilmiş oluyordu. Osmanlı, Selçuklulardan devralınan uygulamayı sürdürerek; ülkeye kıymetli maden girişini teşvik etmiş, çıkışını ise yasaklamıştır. Bu yüzden Osmanlı'da

38 Bu konuda bkz; Braudel (1990: 2); Pirenne (2007: 241); Baştav (1988: 112).

39 Osmanlı, XIV ve XV. asırlarda Dubrovnikliler'e maden işlettiriyordu (Sahillioğlu, 1978: 4). Kroniklerde adı geçen madenler ise Bayezit I tarafından zapt edilen Kratova gümüş madenleridir. Bkz; Hadidi (age: 108); Neşri (1983: 148); Aşıkpaşazade (1332: 64); Aşıkpaşaoğlu (1985: 66). Ayrıca bkz. Cvetkova (age: 41).

40 Neşri (1983: 58) ve Hadidi (age: 43) ise ilk sikkenin Osman Gazi döneminde basıldığını söyler. Yakın dönemde ortaya atılan benzer iddialara karşın İnalcık, bahsi geçen sikkenin sahte olduğunu belirtmiştir (İnalcık, 2001-2002: 20).

tüccarın mal getirip mal ile dönmesi istenirdi. Bu sistem içerisinde amaç aynı dönemlerdeki diğer devletler gibi; *para arzını* mübadele hacmine yetecek seviyede tutmak yani para arzını istikrara kavuşturmaktı (Sayın, 2000: 71; Tabakoğlu, 1998: 261-266; Nuri Paşa, age: 71; Sahillioğlu, 1978: 10; Pamuk, age: 10).

Osmanlı madeni parası, gayrimenkuller gibi vakıf konusu olabiliyordu. Para vakıflarının varlığı Mehmet II dönemine rastlamaktadır. Banka gibi çalışan bu kurumlar kredi piyasasının önemli kreditörleri idiler. Bu vakıfların para politikasındaki rolü kredi faizlerinin oranına dayanıyordu. Çünkü, para vakıflarının varlığı resmi faizden (%15) daha yüksek borç veren ribahorların (tefecilerin) halkı sömürmelerini önemli ölçüde engellemiş oluyordu.[41]

Erken dönemde durgunluk (resesyon) yaşandığından; fiyatlar düşük, üretim imkanları ve talep de yetersizdi.[42] Sınırlı ticaret hacminin bir sonucu olarak piyasada ufak gümüş paralar dolaşmaktaydı (Sahillioğlu, age: 2). Ayrıca, Murat I döneminde altın, gümüş miktarlarının azlığı ve haraç gelirlerinin düşük olması da durgunluğun başka bir görüntüsüdür (Neşri, 1983: 100; Aşıkpaşazade, 1332: 56; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 60; Anonim, age: 31; Giese, age: 27). Murat I'den sonra uygulanan bir politika olarak; yeni akçe basıldığında piyasada eski akçenin kullanılması ve diğer vilayetlere gönderilmesi yasaklanmıştır. Bu politika, eski akçe kullanımını yasakladığı için vilayet piyasalarında belli bir süre durgunluğa sebep olmuş olabilir.[43] Bütün bu kanıtlar Erken Dönem'de *para talebinin* düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ticaret yollarının[44] üzerinde olan Osmanlı'nın para düzeni, uzun mesafeli ticaret yollarını kullanan devletlerin ve tüccarların uygulamalarından önemli ölçüde etkilenmiş, bu sayede durgunluk dönemini takip eden yüzyılda ekonomik alanda canlılık yaşanmıştır (Pamuk, age: 23).

3.1.1. Tağşiş (Devalüasyon) ve Fiyat Kontrolleri

Osmanlı Erken Dönemi'nde ve Geç Ortaçağ Avrupası'nda modern anlamda para arzının ve para talebinin para politikası araçları olarak kullanılması tabii olarak

41 Bu vakıfların menşei, diğer gelir sağlama yolları ve sair ayrıntı için bkz; Kurt (1996: 46-47, 153-154 vd.); Özcan (2003: 58-60, 74-75, 293-298 vd.); Tabakoğlu (1998: 204); Akdağ (1979b: 256).

42 Batuta, özellikle Kastamonu yöresi için XIV. yüzyılın ortalarına doğru fiyatların düşüklüğünden bahseder (Parmaksızoğlu, 1986: 57-58). Bununla beraber, 1467-1506 döneminde ticaretin gelişmiş olduğu ve talebin de yüksek olduğu Bursa'da artan altın fiyatlarıyla birlikte ipek fiyatları yükselmiştir (İnalcık, 1954: 63).

43 Aşıkpaşazade de eski akçe yasağı uygulamasını eleştirmiştir (Aşıkpaşazade, 1332: 189, 197; Aşıkpaşaoğlu, 1985: 191, 198).

44 Ortaçağ'da Batı Avrupa ile Doğu ve Güney Asya arasındaki ticaret yolları iki gruba ayrılıyordu. Bunlar kara yolu üzerinden geçen Kuzey ticaret yolu ve deniz yolunu takip eden Güney ticaret yoluydu. İlki Karadeniz ve Anadolu üzerinden Orta Asya, Çin ve Hindistan rotasını takip ediyordu. İkincisi ise, Suriye ve Mısır yoluyla Doğu'ya gidiyor, Halep yakınlarında Tebriz ve Bağdat yönlerine doğru ikiye ayrılıyordu (Lybyer, 1987: 142, 150-153).

düşünülemez. Osmanlı'nın madeni parayı politika aracı olarak kullanmasının iki yolu; makro politika olan tağşiş uygulamaları ile mikro politika olan fiyat kontrolleridir (narh sistemi).

Devletin paradan ek gelir elde etme yöntemi olan tağşiş, sikkenin içerisindeki gümüş miktarının azaltılması veya sikkenin ağırlığının azaltılması (kenarlarının kırkılması) yoluyla yapılıyordu. Bu iki yöntem aynı anda da yapılabilirdi; yani paranın gümüş miktarının azaltılması yanında paranın kendi ağırlığının da azaltılması (kırkılması) tercih edilebilirdi. Şunu da vurgulayalım ki, Tablo 3'deki Gümüş Oranı sütunundan görüldüğü üzere 1326-1480 arasında Osmanlı'da sikke içerisindeki gümüş oranı (ayarı) bozulmamış; akçenin kendi ağırlığı ve doğal olarak içerisindeki gümüş miktarı azaltılmıştır. Ortaçağ para tarihinden bahsederken burada yaptığımız ağırlık ve oran (ayar) ayrımı önemlidir. Çünkü, Cipolla'nın da belirttiği gibi "*sikke kullanımında Ortaçağların alışkanlığı ağırlıktan ziyade özellikle ayarda istikrara önem verilmesidir*" (Cipolla, 1993: 31).

Tağşiş uygulaması sonucunda piyasada daha fazla para birikiyor (para arzı artırılıyor) fakat, ağırlığını yitiren para değer kaybetmiş oluyordu (devalüasyon).[45] Devletin kuruluşundan Mehmet II dönemine kadar varlığını sürdüren ayni ekonomi, paraya duyulan ihtiyacı nispeten çok dar bir alan içerisinde tutmuştur (düşük para talebi). Dolayısıyla bu zaman süresince parasal gelir amaçlı olan sikke tağşişine rastlanmaz. Tablo 3'ten görüldüğü üzere, 1326 yılından 1444'e kadar akçe oldukça istikrarlı bir seyir izlemiştir. Murat II döneminde 835/1431-32 tarihi için bu bilgiyi teyit eden Oruç Bey, "*o yıl darphanelerde arı güzel akçe kesildi*" demektedir. Ayrıca, Oruç Bey 100 dirhem gümüşten 260 adet akçe kesildiği-ni haber verir. Bu değer, bizi Tablo 3'deki 1431 tarihli 1.18 gramlık akçe ağırlığına ulaştırır (Oruç Bey, age: 58).[46] Osmanlı'da akçe değeriyle ilk defa 1444 yılında oynanmış ve gümüş kıtlıklarının yaşandığı 1444-1481 yılları arasında akçenin ağırlığı ve gümüş miktarı *tecdid-i sikke* uygulamaları sırasında altı kez düşürülmüştür (Pamuk, age: 51; Sayın, 2000: 50-51).[47]

45 Madeni paraların değerleri, ağırlıklarına ya da ayarlarına göre, kâğıt paranın değeri ise satın alabildiği mal miktarına -satın alma gücüne- göre hesaplanmaktadır.

46 Yüz (100) Tebriz dirhemi gümüş, 307.2 gr.'dır. Bu miktar gümüşten 260 adet akçe kesildiğinde bir akçenin ağırlığı 1.18 gram olacaktır (bkz; Tablo 3).

47 Bir padişahın tahta çıkışıyla birlikte, sikkelerin yenilenmesi işlemine 'tecdid-i sikke' denilmekteydi. Avrupa'da bu uygulamanın adı 'refonte' idi (Pamuk, age: 39). Bazı kroniklerde, Mehmet II'nin ilk akçe kesim tarihi 849/1445-46 olarak verilmiştir. Bkz; Anonim (age: 81); Oruç Bey (age: 69); Giese Anoniminde ise akçe kesim tarihi 850/1446-47'dır (Giese, age: 74).

Tablo 3: Osmanlı Akçe'sinin İstikrarı ve Tağşişler (1326-1481)

	Akçe Ağırlığı (gr.) (1)	Akçe'deki Gümüş Ağırlığı (gr.) (2)	Ayar: Gümüş Oranı (2) / (1)	Akçe Endeksi (1.15=100)	(Düka / Akçe Kuru)
1326	1.15	1.035	0.90	100	----
1359-60	1.093	0.983	0.90	95.02	30-32
1388	1.18	1.062	0.90	102.6	30
1390	1.125	1.013	0.90	97.8	----
1400	1.2	1.08	0.90	104.3	32
1402-03	1.04	0.936	0.90	90.4	----
1410	1.15	1.035	0.90	100	35
1413-14	1.075	0.967	0.90	93.5	----
1420	1.18	1.062	0.90	102.6	35
1431	1.18	1.062	0.90	102.6	35-36
1444-45	1.05	0.945	0.90	91.3	39-40
1451	0.925	0.832	0.90	80.4	40-41
1460	0.96	0.864	0.90	83,5	42-43
1470	0.93	0.837	0.90	80.9	44
1475	0.77	0.693	0.90	66.9	45
1481	0.72	0.613	0.85	62.7	46
Ortalama	1.045	0.939	0.895	89.9	37.6
Maksimum	1.2	1.08	0.90	104.3	46
Minimum	0.72	0.613	0.85	62.7	30

Kaynaklar: Pamuk (age: 52); Tabakoğlu (1998: 264). Miladi 1388, 1400, 1410, 1420, 1431, 1460, 1470 ve 1475 yıllarının akçe ağırlıkları ve kur değerleri Pamuk'a; diğer tarihlere ait veriler ise Tabakoğlu'na aittir.

Notlar: 1) Tabakoğlu, eserinde, akçelerin ağırlıklarını kırat cinsinden verirken, biz Pamuk'un gösterdiği gibi ağırlıkları gram cinsinden aldık (5kırat=1gr.). 2) *Gümüş Oranı* sütunu tarafımızca tabloya eklenmiştir. Buna göre Tabakoğlu'nun verdiği gümüş oranı değerlerinin 1481 yılına değin % 90 düzeyinde sabit olduğu dikkate alınarak; Pamuk'un eserinden alınan akçe ağırlıkları 0.90'la çarpılmış ve karşılarına gümüş ağırlıkları da eklenmiştir. 3) Akçenin Venedik Düka'sı karşısındaki kur hesapları Pamuk'un eserinden alınmıştır. Son olarak, her bir değerin ortalama, maksimum ve minimum değerleri tarafımızca tabloya ilave edilmiştir.

Tablo 3'ün ilk sütunundaki Akçe Ağırlığı değerlerine göre, 1326-1481 yılları arasındaki 155 yıllık dönemde akçenin kümülatif değer kaybı oranı % 37.3'tür. Bu süre içerisinde akçenin yıllık ortalama değer kaybı ise % 0.13 olmuştur.[48] Görüldüğü üzere, akçenin 1326-1481 dönemindeki yıllık ortalama değer kaybı oldukça düşüktür. 1326-

48 Ortalama yıllık değer kaybı; {Log (B) – Log (A) / yıl sayısı} formülüyle hesaplanmıştır.

1444 arasında akçe tağşiş edilmediği için istikrarlı bir seyir izlemiş; bu dönemde akçenin ağırlık endeksinin en düşük değeri 1402-1403 yılında 90.4 olmuştur. 1326–1444 yılları arasında akçedeki toplam değer kaybı ise sadece % 8,7'dir. O halde akçenin en fazla değer kaybettiği dönem, tağşişlerin yapıldığı 1444-1481 yılları arasıdır. 1326-1481 yılları arasında Venedik Dükası Akçe karşısında sürekli değer kazanmış; Düka/Akçe kuru % 53 oranında artmıştır. Tablo 4, Tablo 3'de yer alan değerler arasındaki ilişkileri göstermektedir.

Tablo 4: Değerler Arasındaki İlişkiler (Korelasyon Matrisleri)

	Akçe Ağr.	**Gümüş Ağr.**	**Gümüş Oranı**	**Endeks**	**Kur**
Akçe Ağr.	1.000				
Gümüş Ağr.	0.998	1.000			
Gümüş Oranı	0.601	0.643	1.000		
Endeks	0.999	0.998	0.601	1.000	
Kur	-0.908	-0.903	-0.488	-0.908	1.000

Tablo 4'e göre, Akçe Ağırlığı ile Gümüş Ağırlığı arasında neredeyse bire bir ilişki mevcuttur (0.998). Bunun sebebi akçe ağırlığının %90'nın gümüşten oluşmasıdır (temiz ya da tam ayar). Tablo 4'deki en önemli sonuç, kur ve diğer değerler arasında gözlenen negatif ilişkilerdir. Örneğin, akçe ağırlığı ile kur arasında %90 düzeyinde (-0.908) negatif ilişki görülmektedir. Venedik Düka'sının Geç Ortaçağ'da değer kazanmaya devam etmesi ve Osmanlı Erken Dönemi'nin sonuna doğru Mehmet II'nin tağşiş uygulamaları, Akçe'yi Düka karşısında düşük değerli bir para birimi haline getirmiştir.

Paranın dolayısıyla fiyatların nispeten istikrarlı olduğu Erken Dönem'de, kamu refahını amaç edinen Osmanlı Devleti, tüketiciyi (tavan fiyat) ve üreticiyi (taban fiyat) fiyatlar karşısında sürekli olarak koruyan bir iktisat politikası izlemekteydi. Devlet, halkın iaşesi kaygısıyla herhangi bir malın üretiminden tüketimine kadar her aşamaya müdahale ediyor ve pazarı ve fiyatları kontrol altında tutuyordu. Tekelci eğilimlerin fiyatları engellenmesi, mal arzının yüksek seviyede tutulması ve mal naklinin kolaylaştırılması gibi müdahale yöntemleri ile fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılıyordu. Bu şartların bozulması durumunda narh uygulaması devreye giriyordu. Özellikle tarım ürünlerinde mevsim koşullarından dolayı mal arzının değişken yapıya sahip olması, fiyatlar üzerine tüketiciyi koruma amaçlı narh (tavan fiyat) uygulamasını gerekli kılıyordu. Zorunlu malları tüketen halk, narh yoluyla aşırı fiyat artışlarına karşı korunmuş oluyordu. Fakat her mala narh uygulanmıyor; özellikle lüks tüketime konu olan -ipek halılar, değerli yüzükler, mücevherli kılıçlar gibi- lüks malların fiyatları

serbestçe belirleniyordu.[49] Aslında tavan fiyat politikası, uzun dönemde toplumun tüm kesimleri için faydalı olmalıydı. Çünkü kaynakların etkin dağılımını bozan enflasyon olgusu, bu politika sayesinde nispeten engellenmiş oluyordu.

Esnaf faaliyetleri ve narh için XIII. asırdan itibaren kanunlar ya da çeşitli düzenlemeler yapıldığı tahmin edilmektedir. Ancak, öncesinde uygulanan kanunlar yazılı değildir. Kanunlar ilk olarak Mehmet II döneminde bir araya getirilerek derlenmiş ve hukuki metin haline getirilmiştir (Özcan, 2007: XIX ve 4). Narh düzenlemeleri özellikle İhtisap Kanunnameleri ile yapılmış ve narhla ilgili olarak esnafa tanınan özerkliğin sınırları da bu kanunlarla belirlenmiştir (Barkan, 1942b: 326-340; Barkan, 1942c: 15-40; Tabakoğlu, 1998: 282-287; Kal'a, age: 73-76 ve 107-108).[50]

3.2. Avrupa'da Para Politikaları

XII. yüzyılda altının tekrar sahneye çıkmasıyla Avrupa'da altın, gümüş ve bakırdan oluşan trimetalizm dönemine geri dönüldüğünü görüyoruz. Ticaretin hız kazanmasıyla zenginleşen İtalyan kent devletlerinin para birimleri ve sikkeleri, Akdeniz ve Avrupa ticaretine egemen olmuştu. Akdeniz bölgesinin Ortaçağların sonuna kadar en gözde altın sikkeleri, Cenova'nın Genovin'i, Floransa'nın Florin'i ve Venedik'in Düka'sı (Ducat) idi. 1250-1400 arasında Florin, 1400'ler boyunca da Düka dönemin en prestijli ve konvertibl paralarıydı (Cipolla, 1993: 26; Pirenne, 1990: 33).[51] Avrupa'da Kral yanında, soylular, piskoposlar ve kentler de (İtalya) para basma hakkına sahiplerdi. Geç Ortaçağ'da Almanya'da 600 kadar para basma hakkına sahip odak bulunuyordu. XIV. asırdan itibaren merkezi eğilimler ağırlık kazanmaya ve özellikle askeri harcamalar artmaya başlayınca, tağşiş yoluyla ek gelir kazanma yöntemi hız kazanmıştı (Heaton, 1985: 171; Pamuk, age: 8-9).

Cipolla Ortaçağ Avrupası'ndaki tağşişlerin en önemli sebepleri olarak, para talebi artışlarını, özellikle savaş harcamalarından kaynaklanan bütçe ve ödemeler bilançosu açıklarındaki artışları ve kâr amacıyla sosyal grupların (özellikle İtalya'daki tüccar sınıfının) yaptıkları enflasyonist baskıları saymıştır (Cipolla, 1963: 413).

XIV. asırda Fransa Kralları da tağşişe başvuruyor ve gümüş ihracını yasaklıyordu. Fransa Kralı Jean II (1350-1364), Yüz Yıl savaşlarını finanse etmek amacıyla bir yıl içerisinde tam 18 kez tağşişe başvurmuştu. XV. asır süresince İngiltere, altın ve gümüş ihracını yedi kez yasakladı ve kambiyo denetimine başvurdu. Bununla birlikte, İngiltere'de uygulanan ihraç yasağının sonucu olarak Pollards ve Crockards olarak adlandırılan sahte Sterlinler ortaya çıkmıştı (Prestwich, 1979: 474; Heaton, age: 172; Güran, 2003: 59; İnalcık, 2001-2002: 13). İngiltere'nin bu uygulamaları, Sterlin'i

49 Narh listelerinin hazırlanması, içeriği ve uygulamaları hakkında ayrıntı için bkz; Tabakoğlu (1987: 111-150); Pamuk (age: 16–17); İnalcık (2000: 83-84).

50 Ayrıca Mehmet II döneminde ürün fiyatları, üretim ve satım biçimleri için hazırlanan bir ihtisap kanunnamesi için bkz; Akgündüz (1990: 378-379).

51 XIV. Asırda Bizans'ın altın parası H*yperpera* (*Hperpyron*) ise eski gücünü çoktan kaybetmişti (Sahillioğlu, age: 2).

konvertibl para olmaktan çıkararak yerel bir para birimi haline getirmişti. İngiltere'de 1300'lerin başında ülkeye gümüş girişi arttığı için gümüş fiyatları yükselmişti. Fakat 1330'larda ülkeye altın girişinin artması sonucu yükselen altın fiyatları, darphanelerin azalan gümüş para üretimi ve Yüzyıl Savaşları'nın (1337-1453) ağır maliyetleri gümüş kıtlığına sebep olmuş; 1337-39 yılları arasında 'Sterlin Krizi' denilen konjonktürde gümüş fiyatları azalmıştı. Artan altın fiyatları doğal olarak, spekülatörleri altını İngiltere'ye ithal etmeye, düşük fiyatlı gümüşü de ihraç etmeye teşvik ediyordu (Prestwich, age: 470-474, 478 ve 481). Burada, gümüş paraların fiyatlarındaki azalma gümüşe olan talebin düşmesiyle, altın paraların fiyatının artması ise altına olan talebin artmasıyla açıklanabilir. Bu dalgalanmalara rağmen, İngiliz parası tağşiş uygulamalarından en az etkilenen para birimiydi ve Avrupa'nın diğer para birimlerine oranla daha istikrarlıydı (Bkz; Tablo 5).

Tablo 5: Floransa Florini Karşısında Döviz Kuru Endeksleri (1252-1500)

	1252	**1300**	**1350**	**1400**	**1450**	**1500**
Avusturya	90	100	141	225	333	495
Kastilya	---	100	431	1137.9	2586.2	6465.5
Köln	37.5	100	336.3	630	915	1680
İngiltere	80	100	100	96	121.3	146.7
Flandra	---	100	128.3	255.2	373.3	609.5
Fransa	80	100	250	220	312.5	387.5
Roma	58.8	100	138.2	214.7	290.2	382.4
Venedik	75	100	100	145.3	181.3	193.8

Kaynak: Dwyer, Gerald P. & Lothian, James R., (March 2003) "International Money and Common Currencies in Historical Perspective", CEIS Tor Vergata - Research Paper Series, Vol 3, No. 9, s. 27.

Tablo 5'den görüldüğü üzere, 1300 yılı 100 kabul edildiğinde İngiltere'nin döviz kuru endeksi 1252 yılında 80 iken 1500'de sadece 146'ya yükselmiştir. Bu istikrarın önemli bir sebebi, İngiltere'de paranın -Fransa, İtalya ve Almanya'nın aksine- Kralın kontrolü altında olmasıydı. Ayrıca İngiltere, İtalya kent devletleri gibi hızlı ekonomik büyüme tecrübesi yaşamamış ve önemli bir ödemeler bilançosu açığı sorunu ile de karşılaşmamıştı. Kuzey ve Güney İtalya devletleri ticari ve ekonomik büyümenin merkezi konumundaydılar ve XIV. asrın ortasından itibaren savaşlardan dolayı bütçeleri sürekli olarak açık veriyordu. Dolayısıyla bu kent devletlerinde büyük tağşişler (devalüasyon) yaşanmıştı (Cipolla, 1963: 416-420; Chown, 1996: 41-42; Prestwich, age: 481-482).[52] Tablo 5'e göre kur endeks değerlerinin en yüksek olduğu yer, İspanya kenti Kastilya'dır. Bu durumun sebepleri, İspanya'da XIV. yüzyılın sonlarında başlayan

52 Edward I'in (1272-1307) 1279'da bastırdığı gümüş para tipleri için bkz; The Chronicle of John Hardyng (age: 283).

ticari daralma ile ekonomik kriz sonucu tekrarlanan tağşiş uygulamalarıydı (Braudel, 1989: 140; Holmes, age: 254; EHD, age: 378; Postan, age: 162). İngiltere parasının ağırlık ve ayar değerleriyle istikrarlı bir seyir izlemiş olduğunu Tablo 6'daki değerler de göstermektedir.

Tablo 6: İngiliz Parasının (Penny) İstikrarı ve Tağşiş Uygulamaları (1279-1464)

Tarih	Penny Ağırlığı (gr.) (1)	Penny'deki Gümüş Ağırlığı (gr.) (2)	Ayar: Gümüş Oranı (2) / (1)	Penny Endeksi (1.440=100)	Altın / Gümüş Oranı
1279 Aralık	1.440	1.332	0.925	100	---
1335 Mayıs	1.389	1.157	0.833	96	---
1344 Ağustos	1.315	1.217	0.925	91	11.046
1345 Eylül	1.306	1.208	0.925	90	---
1346 Ağustos	1.296	1.199	0.925	90	11.571
1351 Temmuz	1.166	1.079	0.925	81	11.158
1411 Kasım	0.972	0.899	0.925	67.5	10.332
1464 Ağustos	0.778	0.719	0.925	54	11.158
Ortalama	1.208	1.101	0.913	83.7	11.053
Maksimum	1.440	1.332	0.925	100	11.571
Minimum	0.778	0.719	0.833	54	10.332

Kaynak: Munro, John, "Money and Coinage in Late-Medieval and Early Modern Europe", ss. 23-26, http://eh.net/coursesyllabi/syllabi/munro/MONEYLEC2.pdf, S.E.T: 10.06.2009.

Notlar: 1) Tablo 6'da, Penny Endeksi sütunu ile ortalama-maksimum-minimum değerler tarafımızca hesaplanmıştır. 2) Altın / Gümüş Oranı, ülke para birimlerinin altın ve gümüş olarak kaç grama eşit olduğu ve bu eşitlikten yola çıkarak, aynı miktarda altın ve gümüşün fiyatları arasındaki oranı göstermektedir.

Tablo 6'ya göre, İngiliz gümüş parasının ağırlığı 1279-1464 yılları arasında sadece % 46 oranında kümülatif değer kaybına uğramıştır. Bu 185 yıllık dönem içerisinde Penny'nin yıllık ortalama değer kaybı oranı ise % 0.14'tür. İngiltere'de para, Osmanlı parası kadar istikrarlı bir seyir izlemese de; 1411 yılına kadar istikrarını koruyabilmiş fakat bu tarihten itibaren -savaş maliyetleri ve merkezin ek gelir kazanma ihtiyacı gibi sebeplerle- yapılan tağşişler sonucunda, 1464'te Penny'nin ağırlık endeksi değeri 54'e düşmüştür. Diğer bir ifadeyle, penny 1279-1464 yılları arasında ağırlığını yarı yarıya yitirmiştir. Penny'nin ayarını (saflık düzeyini) gösteren Gümüş Oranı sütunundan görüldüğü gibi, İngiliz parasının ayarı da Osmanlı parasının ayarı gibi

hemen hemen hiç bozulmamış; sadece ağırlığına müdahale edilmiştir. Bu durumun tek istisnası, 1335 yılındaki 0.833'lük gümüş oranı değeridir. Ayrıca, 1279-1464 yılları arasında İngiltere'deki altın/gümüş oranı ortalama 11.053 olarak gerçekleşmiştir. Tüm Avrupa için altın/gümüş oranı ise, 1300-1500 arasında ortalama 10.95'tir. Avrupa'da, 1250 yılında altın-gümüş oranı 10 iken, 1500 yılında 11'dir. 1550'lerden sonra altının talebi artınca altın/gümüş oranında artışlar başlamıştır (Cipolla, 1963: 422; Chown, age: 15).[53]

Tarımsal üretimdeki büyük dalgalanmalar sık sık yaşanan kıtlıklar ve ulaştırma teknolojisindeki yetersizlikler sebebiyle, XII. asırdan XV. asrın sonuna kadar geçen zamanda, Avrupa'da uygulanan iktisat politikalarını Osmanlı'da olduğu gibi iaşe kaygısı yönlendiriyordu.[54] Bu amaçla, Avrupa'da piyasa fiyatlarına müdahale edilerek (fiyat kontrolleri); üreticiyi koruma amaçlı taban fiyat politikalarına da başvuruluyordu. Örneğin, İngiltere'de asgari ücret fiyatını belirlemek üzere 1349 ve 1351 yıllarında yasalar çıkartılmış ve hem merkezi hem de yerel güçler 1380'lere kadar bu taban fiyat politikasını devam ettirmişlerdi (Munro, 2003: 199).

Şunu belirtelim ki, Osmanlı ile İngiltere'de uygulanan para politikalarının benzerliği, iki ülke ekonomileri arasındaki yapısal benzerliklere dayanmaktadır. Örneğin, Osmanlı Devleti de aynı dönemdeki İngiltere gibi sınaî ve ticari alanlarında henüz gelişme aşamasındadır ve önemli bir ekonomik büyüme tecrübesi yaşamamıştır. Ayrıca diğer benzerlikler olarak, paranın merkezin kontrolü altında olması, düşük nüfus, düşük para talebi ve düşük kamu harcaması düzeyi gibi özellikleri sıralayabiliriz. Zaten Erken Dönem'in sonunda Mehmet II'nin tağşişe başvurmasının sebebi Avrupa Krallarının yaptığı gibi, harcamaları artan devlet hazinesine ek gelir sağlamaktır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Osmanlı ve Avrupa'nın XIV. ve XV. yüzyıllardaki iktisat politikaları karşılaştırmalı biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır. İktisat politikaları karşılaştırması, para ve maliye politikalarıyla birlikte, toprak rejimi ve politikaları temelinde yapılmıştır. Osmanlı ve Avrupa'nın iktisat politikaları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ayrı ayrı özetlemek ve tartışmak, bu çalışmanın karşılaştırmalı analiz amacına da uygun düşecektir. Buna göre, XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı ve Avrupa'da uygulanan iktisat politikaları arasındaki farklılıklar şöyle sıralanabilir;

- *Politik Sistem ve İktisadi Politika Tercihi*: Osmanlı'da vergilerin büyük bir kısmı, merkezi devletin kontrolü altındaki taşrada devlet adına Tımarlı Sipahilerce toplanıyor ve buradaki askeri masraflar için harcanıyordu. Bu iktisadi politika, siyasi sistemi padişah merkezli olan Osmanlı Devleti'nin; teknik, mali, idari ve sair açılardan kendi tercihiydi. Merkezi siyasi gücün zayıf olduğu Avrupa'da ise vergi gelirlerinin

53 1300-1900 yılları arasında İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya ve Venedik'in altın-gümüş oranları için ayrıca bkz; Chown (age: 15).

54 Osmanlı ve Avrupa'nın iktisat politikaları arasındaki farklar XVI. ve XVII. asırlarda Avrupa'da merkantilist politikaların ağırlık kazanmasıyla ortaya çıkmıştı (Pamuk, age: 13).

önemli bir bölümü, Kralın inisiyatifi/tercihi dışında; taşradaki Feodal Beylerin kontrolü altındaydı. Tımarlı Sipahi'nin ise böyle bir gücü ve yetkisi olamazdı.

- *Toprak Sistemi ve Politikası*: Osmanlı'da toprak politikası, devlet mülkiyetine ve müdahalesine dayanmaktaydı. Büyük toprak mülkiyetleri engelleniyor ve kamulaştırılan topraklar, tımar sistemi çerçevesinde yönetiliyordu. Avrupa'da ise durum farklıydı. Feodal Bey, devlet mülkünde oturan Tımarlı Sipahinin aksine kendi mülkü üzerinde oturuyordu. Kendi işçileri vardı, kendi adına vergi toplayabilir ve Kral'dan bağımsız biçimde mülkünü büyütebilirdi. Toprak rejimi ve politikası, devletlerin maliye politikalarını birbirlerinden farklı kılan ve belirleyen en önemli faktördü.

- *Vergi Yapısı ve Politikası*: Osmanlı Devleti, aynı dönemlerdeki Avrupa devletlerine oranla fazla bir gelire sahip değildi. Ayrıca, Osmanlılar Erken Dönemde Mehmet II dönemine kadar vergi konusunda fazlaca müdahaleci davranmamış, aksine birçok vergi muafiyetleri sağlamışlardı. Avrupa'da ise toprak sisteminin bir sonucu olarak Feodal Beyler de Krallar gibi halk üzerine çok sayıda vergi salmışlar ve vergi oranlarında isyanlara sebep olacak büyük artışlar yapmışlardı. Osmanlı pratiğinde Avrupa'daki tallage ve hediye biçimindeki yükümlülükler yer almamıştı. Erken Dönem'de ticaretin desteklenmesi ve denetlenmesine rağmen, gümrük gelirlerinin merkezi gelirler içerisindeki payı düşüktü. Oysa Avrupa'da Kralların gelirlerinin büyük bir kısmı ticaret üzerine salınan vergilerden sağlanıyordu.

- *Borçlanma Politikası*: Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Padişahları da borçlanmaya gitmişlerdi. Ancak Osmanlı Padişahları, piyasanın en riskli borçluları olan Krallar gibi sürekli biçimde bu yola başvurmamışlardı.

- *Harcama Yapısı ve Politikası*: Osmanlı'da kamu harcamalarının önemli bir kısmı vakıflar tarafından yapılmaktaydı. Avrupa'da ise, Osmanlı'daki gibi yatırım ve transfer harcamalarını finanse eden teşkilatlı bir vakıf sistemi yoktu. Ayrıca, Osmanlı Padişahları ekonomik durgunluğun yaşandığı Erken Dönem'de Avrupa Kralları kadar kişisel harcama yapmıyorlardı. Örneğin, İngiltere'de Kralın harcamaları Osmanlı Padişahına oranla daha yüksekti ve devlet bütçesinin açık vermesine sebep oluyordu.

- *Para Politikası*: Avrupa'da Kralla beraber, soylular, piskoposlar ve İtalya örneğinde olduğu gibi kentler de para basma hakkına sahiplerdi. Bunun tek istisnası para basma yetkisinin Kralda olduğu İngiltere idi. Osmanlı'da da para basma yetkisi sadece Padişaha aitti. Avrupa'da tağşiş uygulamalarına Osmanlı'dan daha önce başlanmıştı. İngiltere'de ilk büyük tağşiş uygulaması 1411 yılında, Osmanlı'da ise 1444 yılında yapılmıştı. Ayrıca genel anlamda Avrupa'daki para talebi düzeyi -milli geliri düşük olan Osmanlı'ya nazaran- daha yüksekti.

Görüldüğü üzere Osmanlı ve Avrupa arasındaki iktisat politikalarına ilişkin farklılıklar, daha çok siyasi sistem, toprak rejimi ve mülkiyet yapısı gibi sistemik ve yapısal özelliklerden kaynaklanıyordu. Bunun yanında, Osmanlı ve Avrupa'nın benzer iktisadi yapılara, şartlara ve sorunlara maruz kalmaları dolayısıyla uyguladıkları benzer iktisat politikaları ise özellikle aşağıdaki konularda yoğunlaşmaktadır;

- *Vergi Yapısı ve Politikası*: XIV. ve XV. asırlarda devletlerin vergi anlayışı, günümüzdeki gibi maliye politikası aracı biçiminde değildi. Esas amaç daha çok, askeri harcamaları karşılamaktı. Avrupa'da vergilemenin kapsamı ve tahsilatın düzenliliği Osmanlı'da olduğu gibi büyük oranda geleneğe göre belirlenmekteydi. Her iki ekonomide de, kimi vergiler düzensiz biçimde tahsil edilebildiği gibi kimisi de düzenli olarak alınabiliyordu. Avrupa vergi sistemi de, bölgeden bölgeye farklılıklar gösteriyor ve vergilerin birçoğu Osmanlı vergileriyle yapısal olarak benzeşiyordu. Örneğin, Bac vergisinin benzeri Avrupa'da Toll (geçit resmi) adıyla; Aşar vergisinin benzeri ise Tithe (ondalık vergi) adıyla alınıyordu. Osmanlı'daki Çift Resmi gibi, toprak üzerinden maktu biçimde Fefermes vergisi alınıyordu. Ayrıca, Cizye (baş vergisi), Resm-i Kısmet, Resm-i Arus ve Çift Bozan resimleri; sırasıyla Avrupa'daki örnekleri olan, Poll-Tax (baş vergisi), Heriot (veraset vergisi), Merchet (evlenme vergisi) ve Capitage vergileriyle alınış biçimleri ve konuları açısından benzeşiyordu.

- *Para Politikası*: Osmanlı ve Avrupa'da para arzı kontrol altında tutulmaya çalışılıyordu. Ancak, XIV. asırdan itibaren değerli maden kıtlıkları ortaya çıkmaya, merkezi eğilimler ağırlık kazanmaya ve özellikle askeri harcamalar artmaya başlayınca Avrupa'da ve Mehmet II döneminden itibaren Osmanlı'da tağşiş yoluyla hazineye ek gelir sağlama yöntemi hız kazanmıştı. Erken dönemde Osmanlı parası gibi İngiltere parasının da ayarı hemen hemen hiç bozulmamış, sadece ağırlığına müdahale edilmişti. Her iki devlette de merkezi yönetimin kontrolü altında olan para birimleri aynı dönemlerde istikrarlıydı.

- *Fiyat Kontrolleri*: XII. asırdan XV. asrın sonuna kadar geçen zamanda kıtlıklar, ulaştırma teknolojisindeki yetersizlikler ve üretim dalgalanmaları gibi benzer ekonomik şartlar ve sorunlar nedeniyle; her iki ekonomide de iaşe kaygısıyla piyasa fiyatlarının taban ve tavan düzeylerini belirleyen müdahalelerde bulunulmuştur.

Son olarak şunu ifade edelim ki, XV. yüzyılın sonuna kadar bu iki Ortaçağ toplumunda benzer iktisadi sorunlar sebebiyle uygulanan benzer politikalar, XV. yüzyıldan sonra farklılaşmaya başladı. XV. yüzyıldan sonra göze çarpan en önemli politika farkı, artık Ortaçağ'ı geride bırakan Avrupa'nın ithalatı kısmaya ve ihracatı teşvik etmeye dayalı büyüme politikasına karşın; Osmanlı'nın geleneksel yapıyı muhafazaya (gelenekselcilik) devam etmesi ve ithalatı -genel anlamda- Avrupalı merkantilistler kadar dışlamamasıydı. Bu anlayış ya da politika farklılığının sebepleri, iki toplumun ekonomik yapısında ve gelişme evrelerinde gizlidir. Avrupa XV. asırda ticari kapitalizmi yaşayan ve gelişmeye başlayan bir kıta haline gelmişken, Osmanlı henüz parasal ekonomi aşamasına ulaşamadığından ülke içinde altın gümüş bolluğunu değil mal bolluğunu (provizyonizm) yeğlemiştir. Erken Dönem'in sonundan itibaren Osmanlı'nın geliri en yüksek seviyede tutma (fiskalizm) anlayışı, devlet büyüdükçe ve kurumsallaştıkça merkezi yönetimi, yabancıların kazancından (ihracat gelirlerinden) ziyade; halkın kazancına (sayıca daha çok ve çeşitli vergilere) yönlendirmiştir.

KAYNAKÇA

Kronikler

1- Osmanlı Kronikleri

Anonim Osmanlı Kroniği- 1299-1512 (2000), Haz.: Öztürk, Necdet, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi (1985), Haz.: Atsız, Nihal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

Aşıkpaşazade Tarihi (1332)*, Tevarih-i Ali Osman*, Haz.: Ali Bey, Matbaa-I Amire, İstanbul.

Giese, Friedrich (1992), *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman,* Hazırlayan: Azamat, Nihat, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Hadidi (1991), *Tevahir-i Ali Osman- 1299-1523,* Haz.: Öztürk, Necdet, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Mehmed Neşri (1987), *Kitab-ı Cihan-nüma, Neşri Tarihi, II. Cilt*, Haz: Unat, Faik Reşit ve Mehmed A. Köymen, 2. Baskı, TTK, Ankara.

---------------- (1983), *Neşri Tarihi I,* Haz.: Köymen, Mehmet Altay, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

M. Nuri Paşa (1979), *Netayic ül- Vukuat, C I-II*, Haz: Çağatay, Neşet, TTK, Ankara.

Oruç Bey Tarihi (2007)*, Osmanlı Tarihi- 1288-1502,* Haz.: Öztürk, Necdet, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.

2- Avrupa Kronikleri

An English Chronicle of the Reigns of Richard II, Henry IV, Henry V and Henry VI (1856), Edit.: Davies, John Silvester, Council of the Camden Society Pub., London.

An English Chronicle, 1377-1461 (2003), Edit.: Marx, C. William, Edited from Aberystwyth, National Library of Wales MS 21608 and Oxford Bodleian Library MS Lyell 34, Boydell Press.

The Chronicle of John Hardyng: Containing an Account of Public Transactions (1812), Edit.: Hardyng, John, Henry Ellis, Richard Grafton, Printed for F. C. And J. Rivington, London.

Yayınlanmış Belgeler

English Historical Documents (EHD)- *1327-1485* (1996)*, Haz.:* A. R. Myers & Douglas, David Charles, Routledge, London&New York.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

-Ali Emiri Tasnifi

AE. SMRD II, Nr: 12 (Tarihsiz).

AE. SMMD II, Nr: 54, H. 855/M.1451-52.

AE. SMMD II, Nr: 5, H. 859/M.1454-55

AE. SMMD II, Nr: 60, H. 880/M.1475-76.

-Maliyeden Müdevver Tasnifi

MAD Nr:14, H. 859/M.1454-55

MAD Nr:9, H. 867/M.1462-63.

MAD Nr: 232, H. 871/M.1466-67

MAD Nr: 5, H. 872/M.1467-68.

MAD Nr: 13579, H. 1281/M.1864-65.

- Dahiliye Tasnifi

DH.UMUM 131/22, H. 1331/M.1912-13.

Diğer Kaynaklar

Akdağ, Mustafa (1979a), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, Tekin Yayınevi, C: I, 3. Basım, Ankara.

---------------- (1979b), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453–1559*, Tekin Yayınevi, C: II, 2. Basım, Ankara.

Akgündüz, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri,* Cilt I, İstanbul.

Arslan, Ali (2003), "Yahudilerin Gabele Vergisi", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Osmanlı Öncesi ile Cumhuriyet Dönemi Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002) Bildirileri,* II, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, ss. 391-403.

Bailey, Mark (2002), *The English Manor, C. 1200-1500*, Manchester University Press.

Barkan, Ömer L. (1980a), "Timar", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yay., İstanbul.

---------------- (1980b), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yay., İstanbul.

---------------- (1943a), "Hüdavendigar Livası Kanunnamesi", *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar I*, İstanbul Üniv. Yay.

---------------- (1943b),"Kanun-i Sultan Mehmet Han", *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar I*, İstanbul Üniv. Yay.

---------------- (1942a), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I”, *Vakıflar Dergisi*, S: 2, ss. 279-387.

---------------- (1942b), “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I”, *Tarih Vesikaları*, C: 1, Sayı: 5.

---------------- (1942c), “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II”, *Tarih Vesikaları*, C: 2, Sayı: 7.

Baştav, Şerif (1988), “14. ve 15. Yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa’nın Siyasi ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, C: LII, Sayı: 202, ss. 101-114.

Beldiceanu, Nicoara (1985), *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, (Çev.: Kılıçbay, Mehmet Ali), Teori Yay., 1. Baskı, Ankara.

Braudel, Fernand (1990), *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev.: Kılıçbay, M. Ali), CII, Eren Yay., İstanbul.

---------------- (1989), *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev.: Kılıçbay, M. Ali), C I, Eren Yay.

Britnell, Richard H. (2004), *Britan and Ireland 1050-1530: Economy and Society*, Oxford Univ. Press.

Chown, John F. (1996), *A History of Money: From AD 800*, London and Nex York: Routledge.

Cipolla, Carlo M. (1993), *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, (Çev: Karacan, Ali İhsan), Bağlam Yay., İstanbul.

-------------- (1963), “Currency Depreciation in Medieval Europe”, *The Economic History Review*, Vol: 15, No: 3, pp. 413-422.

Coulton, George Gordon (1989), *The Medieval Village*, Courier Dover Publication.

Cvetkova, Bistra (1977), “Osmanlı Feodal Düzeni üzerine Bazı Ortaçağ ve Bizans Kurumlarının Etkileri”, *Osmanlı Tarih Arşivi*, C: 1, Sayı: 1.

Çağatay, Neşet (1978), “Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye”, *Vakıflar Dergisi*, S: XII, ss. 7-12.

Çakır, Coşkun (2001), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay., İstanbul.

Davis, Ralph Henry Carless & Moore, Robert Ian & Huntington, Joanna (2006), *A History of Medieval Europe: From Constantine to Saint Louis*, Longman.

Dobson, Richard B. (1983), *The Peasants’ Revolt of 1381*, Macmillan, London.

Düstur (1289), 1. Tertip, C: 1.

Dwyer, Gerald P. & Lothian, James R. (2003), “International Money and Common Currencies in Historical Perspective”, *CEIS Tor Vergata - Research Paper Series*, Vol 3, No. 9, March, pp. 1-27.

Fenwick, Carolyn (2001), *The Poll Taxes of 1377, 1379 and 1381*, Oxford Univ. Press.

Genç, Mehmet (2003), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gransden, Antonia (1996), *Historical Writing in England II, c. 1307 to the Early Sixteenth Century*, Routledge.

Güran, Tevfik (2003), *İktisat Tarihi*, Acar Basım, İstanbul.

Heaton, Herbert (1985), *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev: Kılıçbay, M. Ali & Osman Aydoğuş), Teori Yay., Ankara.

Heiser, Richard R. (1997), “Richard I and His Appointments to English Shrievalties”, *English Historical Review*, pp. 1-19.

Holmes, George (2001), *The Oxford History of Medieval Europe*, Oxford Uni. Press.

Hunt, Edwin S. & James M. Murray (1999), *A History of Business in Medieval Europe*, 1200-1550, Cambridge University Press.

İnalcık, Halil (2001–2002), “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 17, ss. 9-34.

------------- (2000), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300–1600)*, (Çev: Berktay, Halil), C: 1, Eren Yay., İstanbul.

------------- (1993), *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum Ekonomi,* Eren Yay., İstanbul.

------------- (1987), *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara.

------------- (1960), “Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, Belleten, C: XXIV, Sayı: 93-96, ss. 45-102.

------------- (1955), “XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar”, *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri, C: I, S: 1(16), ss. 128-134.

------------- (1954), “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniv., İFM*, XV/1-4, ss. 51-67.

Kal’a, Ahmet (1998), *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, İstanbul Araştırmaları Merkezi.

Kirmanoğlu, Hülya (2007), *Kamu Ekonomisi*, Beta Yay., İstanbul.

Köprülü, Fuad (1988), *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara.

------------- (1942), “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, ss. 1-35.

Kurt, İsmail (1996), *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Lybyer, Albert Howe (1987), “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”, (Çev.: Ülker, Necmi), *Ege Üniv., Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, ss. 141-157.

Majer, Hans George (1987), “Fatih Sultan Mehmet Zamanında Bir Osmanlı Bütçesi”, Çev: Samira Kortantamer, *Ege Üniv., Edb. Fak., Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, ss. 115-140.

Munro, John H., “Money and Coinage in Late-Medieval and Early Modern Europe”, http://eh.net/coursesyllabi/syllabi/munro/MONEYLEC2.pdf., S.E.T: 10.06.09.

-------------- (2003), “Wage-Stickiness, Monetary Changes and Real Incomes in Late-Medieval England and the Low Countries, 1300–1500: Did Money Matter?”, *Research in Economic History,* Volume 21, ss. 185-297.

Öz, Mehmet (1999), “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım“, Osmanlı-III İktisat, *Yeni Türkiye Yayınları*, Edt.; Eren, Güler; Çiçek, Kemal; Oğuz, Cem, C: III, ss. 66-73.

Özcan, Tahsin (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yay., Ankara.

Özcan, Abdülkadir (2007), *Fatih Sultan Mehmed, Kanunname-i Ali Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi, İstanbul.

Palamut, Mehmet E. (1987), “Aşar ve Düşündürdükleri”, *İstanbul Üniversitesi, İFM, Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan Özel Sayısı*, C: 43, 1-4, ss. 69-78.

Pamuk, Şevket (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, İstanbul.

Parmaksızoğlu, İsmet (1986), *İbn Batuta Seyahanamesinden Seçmeler*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul.

Pirenne, Henri (2007), *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* (Çev.: Kocabaşoğlu, Uygur), İletişim Yay., İstanbul.

-------------- (1990), *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev: Karadeniz, Şadan), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Postan, Michael Moïssey (1973), *Medieval Trade and Finance***,** Cambridge University Press.

Pounds, Norman John Greville (1974), *An Economic History of Medieval Europe*, Longman.

Prestwich, Michael (1979), “Early Fourteenth-Century Exchange Rates”, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 32, No. 4, ss. 470-82.

Razi, Zvi & Smith, Richard (1996), *Medieval Society and the Manor Court*, Oxford Üniversity Press.

Sahillioğlu, Halil (1978), “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300–1750), *ODTÜ, Gelişme Dergisi Özel Sayı*, ss. 1-38.

Sayın, Abdurrahman Vefik (2000), *Tarih-i Mali*, MB, APKKB Yay., Çev: Özkan, F. Hakan, Yayın No: 2000/356, Ankara.

-------------- (1999), *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, (Çev.: Özkan, F. Hakan), Maliye Bakanlığı APKK Başkanlığı Yayın No: 1999/352, Ankara.

See, Henri (2000), *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, (Çev.: Erim, Turgut), Yöneliş Yay., İstanbul.

Şener, Abdüllatif (1990), *Tanzimat dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yay., İstanbul.

Tabakoğlu, Ahmet (1998), *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul.

-------------- (1987), “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İFM, Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan Özel Sayısı*, C: 43, S: 1-4, ss. 111-150.

Tout, T. F. & Broome, Dorothy M. (1924), “A National Balance Sheet for 1362-3, with Documents Subsidiary Thereto”, *The English Historical Review*, Vol. 39, No. 155, pp. 404-419.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1978), “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Belleten*, Cilt: 42, Sayı: 165, Ocak, ss. 67-93.

http://www2.scc.rutgers.edu/memdb/result_spuf.php?start=900, S.E.T: 10.06.2009 (Rutgers Üniversitesi *Medieval and Early Modern Data Bank* projesi kapsamındaki *Currency Exchanges* (Spufford) Programı).